

הפקולטה למדעי היהדות
המחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה
אוניברסיטת בר-אילן

**קיבוץ נירים במלחמת העצמאות –
היבטים אזרחיים וצבאיים**

עבודה סמינריונית לתואר מוסמך
במסגרת סמינריון "מלחמת העצמאות-חברה במלחמה:
היבטים חברתיים פוליטיים וצבאיים"
(קורס 16-830)

מנחה: ד"ר גד קרויזר
מגיש: יגאל נחושטן
ת"ז 038837951

תשרי תשע"ז
אוקטובר 2016

תוכן

3	מבוא
5	הקדמה
6	פרק א- הקמת נירים
6	התחלה
6	הירידה לדנגור
8	פרק ב- החיים לקראת מלחמת העצמאות
8	תרבות וקהילה
8	נקודות חברתיות ואידיאולוגיות
10	פרק ג - ההכנות למלחמה
10	הכנות למלחמה מטעם מוסדות היישוב
11	ההכנות בנירים עצמה- בעיני החברים
11	יומנה של פנינה קלי
15	פרק ד- ההתקפה על נירים
15	ערב ההתקפה
15	ההתקפה
16	ההפגזה השניה והתגבורת
17	מנקודת מבט מצרית
20	פרק ה- לאחר הקרב: היבטים אזרחיים וחברתיים בקיבוץ נירים בתקופת המלחמה
20	בין ותיקים לעולים
20	התבגרות וסערת רגשות לאחר הקרב
21	חיים חברתיים
22	החיים בדנגור
23	אידיאולוגיה במלחמה- דיונים וויכוחים
23	שיתופיות
25	עישון
26	גיוס ועוד
26	המעבר לנקודת הקבע
27	משבר
28	סיכום
30	נספחים
43	ביבליוגרפיה

מבוא

העבודה המונחת לפניכם נכתבה במסגרת לימודי לתואר מוסמך במחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה באוניברסיטת בר-אילן.

במסגרת הסמינריון שעסק בהיבטים חברתיים, פוליטיים וצבאיים של מלחמת העצמאות, בהנחייתו של ד"ר גד קרויזר, נתבקשנו לבחור לנו נושא, לגביו לא תספיק קריאת מאמרים וסיכומם. הדרישה והאתגר היו לאתר נושא או מקום שטרם נחקרו דיים, ולשפוך עליהם אור באמצעות סקירת ארכיונים ומקורות ראשוניים בעיקר.

בתחילה ניגשתי לכתוב על קורותיה של ישיבת "מרכז הרב" בזמן המלחמה, שכן זכיתי להימנות על בוגריה. נפגשתי עם אנשים מעניינים ונחשפתי לחומרים נדירים, אך משלא אגרתי חומר מספק פניתי לחקור את המושבה באר טוביה, הקרובה ליישוב בו גדלתי, אך גם כאן, חרף עזרתן האדיבה של עובדות הארכיון בבאר טוביה, לא מצאתי חתיכה הראויה להתכבד בה.

באותם ימים סיימתי לקרוא את ספרו של בני מוריס¹: תולדות המלחמה הערבית-הישראלית הראשונה, שם אוזכר בקצרה הקרב בקיבוץ נירים.¹ החלטתי לנסות מזלי בכיוון זה.

התחלתי את החיפוש בארכיון הציוני, ושם, בעזרתו האדיבה של מר עמיאל שפר, הגעתי לחומרים שונים הקשורים לקיבוץ, והתוודעתי לראשונה להיבט האזרחי-בטחוני, בעיקר בהקשר להכנתו לקראת המלחמה. המשכתי לארכיון צה"ל, בו למדתי על ההיבטים הצבאיים של קרב נירים.

על רקע זה, הגעתי לביקור בקיבוץ עצמו. נפגשתי עם מר נמרוד חפץ, מנהלו של "בית המגן"-מוזיאון המנציח את הלחימה בנירים ואת הלוחמים. נמרוד הקדיש לי מזמנו וסיפר בידענות גדולה את סיפורו של הקיבוץ והקרב, ואף על החיים בקיבוץ לאחר הקרב. לאחר מכן פגשתי שניים ממקימי הקיבוץ, חיים שילה ("סולר") וקובי אביעזר, אנשים מיוחדים במינם שניאותו לספר לי ולמצלמה את סיפורה של המלחמה וסיפורו של הקיבוץ מנקודת מבטם האישית. העדויות המרגשות והמרתקות כמו גם צלילותם של הדוברים עוררה בי התפעלות. בביקורי השני בנירים, נפגשתי בארכיון נירים עם מר דוד לב, שסייע ופתח בפני את כל החומרים המגוונים הקיימים בארכיון. במידה מסוימת, כאן קרמה העבודה עור וגידים. הארכיון חשף בפני את החיים האזרחיים במלואם, הודות לאוצר בלום של פרוטוקולים משיבות חברים ("שיחת קיבוץ"), מכתבים, יומנים ועיתונים פנימיים, אשר יחדיו סיפרו לי את סיפורם של האנשים שחיו בקיבוץ, בדגור ובראשון-לציון, ועל הקשיים, הלבטים, האידיאולוגיה, הוויכוחים וחיי היום-יום שהתנהלו כאן בזמן במלחמה.

כאן המקום להודות לאנשים שתרמו לי מזמנם וסייעו לי להגיע למוגמר:

למר נמרוד חפץ מ"בית המגן" בנירים, שהקדיש לי מזמנו היקר בהדרכה משמעותית וארוכה במקום עצמו, ובהמשך - כאשר ענה על שאלותי הרבות בדוא"ל, האיר והעיר, ותיקן היכן שהיה צריך לתקן;

למר דוד לב מארכיון נירים שפרש בפני את החומר הרב;

לחיים שילה ולקובי אביעזר, על עדותם המצולמת החושפת את סיפורם האישי בהירות ובפירוט; ליפעת מארכיון צה"ל ולעמיאל מהארכיון הציוני שהמציאו לי את המסמכים הרלוונטיים לעבודתי בחן וביעילות;

¹ ב. מוריס, 1948: תולדות המלחמה הערבית-הישראלית הראשונה, תל אביב, תשע"ב, עמ' 264-262.

תודה לכולם, איש-איש לפי מעלתו ועזרתו.

סיפורה של נירים הוא סיפור על אנשים בשר-ודם, שמצאו עצמם במצב מורכב ולא-רגיל של לחימה, על כל המשתמע מכך, ומנסים בכל כוחם להמשיך ולהחזיק באידיאולוגיה שלהם, להחזיק בנקודה עליה נשפך דמם של חבריהם וגם להמשיך ולחיות חיים נורמאליים ובריאים במצב הלא-נורמאלי ששרר אז בארץ. אני מצאתי סיפור זה מרתק וכולי תקווה שגם הקורא ימצא בו עניין.

אסיים בהערה טכנית: עבודה זו מתבססת בעיקרה על מקורות ראשוניים רבים ומגוונים מארכיון נירים. הארכיון אינו מקוטלג באופן רשמי, ולא קיים בהכרח מספר סידורי לכל פריט. לפיכך, פעמים רבות ההפניה תתייחס לארכיון נירים באופן כללי, ללא הפניה מדויקת.

הקדמה

העבודה סוקרת את קיבוץ נירים בתקופת מלחמת העצמאות, תוך התייחסות מסוימת גם לתקופות שלפני המלחמה ולאחריה. העבודה עוסקת בהיבטים הצבאיים והאזוריים של תקופה זו.

הפרק הראשון עוסק ברקע להקמת קיבוץ נירים על ידי חברי השומר הצעיר ואת התהליכים שעבר עד לתקופה של מלחמת העצמאות, דהיינו עד לאחר ההחלטה בעצרת האומות בכ"ט בנובמבר 1947. נראה את הקמתו של הגרעין באזור המרכז ואת הירידה של חלק מחברי הקבוצה לנגב כאשר עם פרוץ המלחמה הקיבוץ מחולק למעשה לשתי קבוצות: דנגור וראשון-לציון.

הפרק השני יסקור את החיים האזוריים-קיבוציים בקיבוץ נירים המפוצל: נירים בדנגור ונירים בראשון-לציון. נעסוק בחיי התרבות והקהילה ובאידיאולוגיות שהעסיקו את חברי הקיבוץ והיו משמעותיים בעבורם.

הפרק השלישי יעסוק בהכנות למלחמה. נתוודע ליומנה האישי של חברת הקיבוץ פנינה קלי אשר תיעדה את הנעשה בדנגור החל משלהי 1947 ועד לאחר המלחמה ובעזרתו נכיר את האווירה בדנגור- האתגרים, התחושות והדיונים האידיאולוגיים בזמן מצור.

הפרק הרביעי יתמקד בקרב הגדול על נירים. נתאר את מהלך הקרב מנקודת המבט הישראלית וכן מנקודת המבט המצרית, באמצעות עדותו של ג'מאל עבד אל-נאצר, קצין שהצטרף לגדוד המצרי שתקף את נירים.

הפרק החמישי יעסוק בשגרת החיים של נירים לאורך המלחמה. נראה את החיים השונים בשתי הנקודות, דנגור וראשון-לציון, הפערים שנוצרו בין הנקודות בשל התנאים השונים ונבחן היבטים אזוריים שונים בתקופה זו של המלחמה. במסגרת הדיונים האידיאולוגיים נמצא את סוגיית השיתופיות, הכלל מול הפרט, כמרכזית ובעלת השלכות שונות על חיי הקיבוץ. כן נעסוק בהשפעת הקרב עצמו על הלך הרוח בקיבוץ ונראה את תהליך המעבר מדנגור לנקודת הקבע.

בסיכום ננסה לראות את התמונה הכוללת של החיים האזוריים בנירים לאורך המלחמה, אולי ככאלו המאפיינים את החיים האזוריים בתקופת המלחמה במדינת ישראל באופן כללי.

פרק א- הקמת נירים

התחלה

קיבוץ נירים, שהוקם על ידי גדוד "ניר" של השומר הצעיר, שוכן היום במערב הנגב מול רצועת עזה, אך לא תמיד שכן שם, אלא עבר גלגולים שונים. ראשיתו של הקיבוץ היא עם התגבשותו של גדוד ניר בין השנים 1943-1946. חברי הגרעין היו בעיקרם מקיני השומר הצעיר בתל-אביב, פתח-תקווה וירושלים. בהמשך יצטרפו לגרעין גם עולים, בעיקר מבולגריה אך גם ממדינות אחרות, חלקם ניצולי שואה.² העולים מבולגריה הגיעו מחברת הנוער בקיבוץ מסילות, התאחדו עם גדוד ניר וביחד הקימו את קיבוץ נירים.

עוד בתחילת דרכו יועד הגדוד להתיישבות בנגב, אך לא נשלח מיד לשם. בשבת השחורה- 29 ליוני 1946- הקיבוץ ירד לנגב למצפה גבולות להחליף את חברי קיבוץ חצור שעלו להתיישבות- פלוגת חלוץ בת 10 אנשים, היתר עברו לבאר-יעקב. בבאר-יעקב הגדוד ישב במסגרת של "קיבוץ במושבה"- בהתחלה בבאר-יעקב ובהמשך בראשון-לציון. "קיבוץ במושבה" היה דבר מקובל באותם הימים- קיבוץ שיושב בתחילת דרכו במושבה קיימת ומבוססת ועוסק בענפים שונים לפרנסתו עד אשר ייקרא על ידי התנועה למשימה אליה הוא יועד.

ב-1946 הגדוד למעשה מפוצל לשלוש קבוצות: חלק מן החברים ישבו בבאר-יעקב, חלק עברו לנקודה במצפה-גבולות וחלק היו בתל-אביב ועבדו. בהמשך עברו חברי הקיבוץ ששהו במרכז לראשון-לציון ושם עבדו בעבודות שכירות שונות על מנת לפרנס את עצמם. אחת מן העבודות הייתה בתחנת קמח ברחוב המסגר בתל-אביב. העבודה הייתה קשה. כל בוקר נסעו החברים מראשון-לציון לתחנה והיו צריכים למלא שקים ולהעמיס שקים במשקל של 80-100 ק"ג. כמו כן עבדו כשכירים בפרדסים של ראשון-לציון בקטיף ובאריזה.³ בנוסף עבדו בעבודות חקלאות שונות בראשון-לציון ובבית חרושת ללבנים. לאחר זמן מה הוקם על ידי הגדוד מוסך לרכב "מוסך נירים" ובית חרושת לנעליים (בין לקוחותיו היה גם ארגון הפלמ"ח, שהזמין ממנו 600 זוגות נעליים).⁴ בהמשך יתווספו עבודות חקלאיות ורפת לחלב. הציפייה הייתה לעלות להתיישבות כאשר התנועה תורה על כך.

הירידה לדנגור

במוצאי יום הכיפורים של שנת תש"ז התקיים מבצע התיישבותי גדול ומיוחד בתולדות ההתיישבות בארץ ישראל, "א הנקודות". במסגרת המבצע יושבו בו זמנית 11 נקודות ברחבי הדרום, בעיקר בנגב. אחת מנקודות ההתיישבות הייתה גם זו שיועדה לקיבוץ נירים והיא כונתה "דנגור". שמה של הנקודה אינו שם ערבי, אלא שמו של קונה האדמות בנקודה וסביבותיה, הרב שלום דנגור, רבה של העיר סואץ במצרים. הרב דנגור קנה את האדמות כאשר שמע שיהודים מתחילים לחזור לארץ ישראל מתוך רצון להיות שותף למהלך. בהמשך הקרן הקיימת קונה ממנו את האדמות וכך מגיעים חברי נירים לנקודה זו.⁵

² ב-03.04.1948 מדווחים בעלון הקיבוץ על קשיים מסוימים שהתעוררו בעקבות הגעתם של חברי גרעין מעין חורשים- מדובר על עולים.

³ על פי עדותו של חיים שילה בראיון שערכתי עמו ב-25/4/2016. וכן בעדותו של קובי אביעזר בראיון שערכתי עימו באותו יום.

⁴ ארכיון נירים.

⁵ ראה אירוע 1 בנספחים, מפה של איזור נירים ומיקומה בתש"ח והיום.

מבצע "א הנקודות התנהל באופן חשאי ביותר, כך שאפילו חלק מראשי היישוב היהודי בארץ לא ידעו עליו. חברי הקיבוץ המתינו עם הציוד במצפה גבולות, ובמוצאי יום הכיפורים יצאו לדרך לדנגור. הדרך הייתה חולית במיוחד, המשאיות שנשאו את הציוד שקעו בחול, ומכיוון שלא היה ניתן להזיז אותן - הנקודה הוקמה היכן שנתקעו. רק לאחר זמן מה עברו לנקודה הקבועה בדנגור.⁶ לא כל חברי גדוד ניר עברו לגור בדנגור. למעשה הקבוצה בדנגור הייתה קטנה ומנתה כ-25 חברים. רוב החברים נשארו בראשון-לציון, וכך למעשה התפצל הקיבוץ לשניים לתקופה ארוכה, וניתן לומר שתיפקד במידה מסוימת כשני קיבוצים, עם אווירה שונה והלכי רוח שונים כפי שנראה להלן בהמשך העבודה. עובדה זו השפיעה מאוד על אופיו של הקיבוץ בשנים אלו.

אם כן, יש לנו כעת שתי נקודות- בדנגור שבנגב ובראשון-לציון שבמרכז. החיים בדנגור לא היו עניין פשוט. הנקודה לא הייתה מחוברת למים, כמובן גם לא לחשמל ומבחינה פיזית לא היה קל. בנוסף, מבחינה חקלאית האזור היה ממש קשה. האדמות היו של חול ים וכמעט ולא היה ניתן לגדל דבר. החברים בדנגור עסקו בעיקר בתחזוק הנקודה. בשל תנאי המחיה הקשים, החברים התחלפו מפעם לפעם, אחדים יורדים דרומה לדנגור, ואחרים עולים לראשון. אנקדוטה מעניינת הייתה המאהל שהוקם בכניסה לנקודה והיה מיועד למפגשים עם הבדואים ששכנו באזור.⁷ הרצון היה להתיישב באזור מתוך שותפות עם המתיישבים המקומיים שכבר נמצאים באזור. במאהל היו שותים קפה ביחד ואף עוזרים ומייעצים במידת הצורך.

בראשון-לציון המשיכו לעבוד באותן עבודות ולמעשה פרנסו גם את חברי נירים בדנגור. הקיבוץ ממשיך ומתפתח, וב-04.03.48 מדווחים על הקמת בית ילדים לטובת שני התינוקות הראשונים (החלטה שלבסוף זמן ביצועה נדחה), ומאידיך יש דיון על קליטת הורים של חברי קיבוץ ניצולי שואה.⁸ מדי פעם בפעם ירדו חברי נירים בראשון לדנגור וכל הקבוצה נפגשה ביחד. לרוב נוצל מפגש זה לעריכת אסיפת חברים כללית, או כפי שזה נקרא בפיהם "שיחת הקיבוץ". מטבע הדברים, לאור ההבדלים במיקום הגיאוגרפי, וההבדלים באופי המקום (הקמת יישוב מול הקמת קבוצה שיתופית-קיבוץ) נוצרו הבדלים שונים בין שתי נקודות היישוב, בפרט לאחר ההתקפה במלחמת העצמאות עליה עוד נדבר. בעבודה זו נעסוק גם בהבדלים שבין שתי הקבוצות. מלחמת השחרור תופסת את קיבוץ נירים כממצב זה של קיבוץ מפוצל לשניים. בשלהי המלחמה עובר הקיבוץ לאדמת ח'רבת מעין ולאחר זמן מה לנקודה בה הוא שוכן היום.

⁶ באותם ימים צולם בארץ הסרט העלילתי "בית אבי" שעסק בחייו של פליט יהודי מהשואה. בסרט שולבה הסרטה של הקמת נירים כחלק מעלילת הסרט. וראה תמונה מן ההקמה באיור 2 בנספחים.

⁷ ראה באיור 3 בנספחים תמונה מהמאהל.

⁸ בחברה ובמשק, ארכיון נירים.

פרק ב- החיים לקראת מלחמת העצמאות

כאמור, הקיבוץ מתנהל בשני מקומות, דנגור וראשון-לציון. הגרעין מראש יועד להתיישבות בנגב, וראשון-לציון הייתה רק תחנת מעבר זמנית, אך בשלב ראשון נראה שהנקודה בראשון-לציון הייתה המרכזית. ראשית, היא זו שפרנסה את מסגרת הקיבוץ, בעבודות השונות שהתנהלו. בדנגור לא הייתה כמעט עבודה. בנוסף, תנאי החיים הקשים בדנגור לא אפשרו חיי תרבות וקהילה כפי שהתנאים בראשון-לציון אפשרו. גם מבחינה מספרית, בדנגור שהתה קבוצה מצומצמת לצורך תחזוק המקום, בשעה שבראשון-לציון נדרשו יותר ידיים עובדות לענפים השונים.

תרבות וקהילה

מהם חיי התרבות והקהילה שהתפתחו בראשון-לציון? ראשית, הוציאו לאור עיתון פנימי של חברי הקיבוץ. העיתון הינו מקור חשוב בחקר החיים האזוריים בקיבוץ נירים באותה תקופה שכן מעל גבי דפי העיתון העלו חברי הקיבוץ סוגיות שונות בחייהם הציבוריים והפרטיים, אירועים שונים שאולי לא היו זוכים לאזכור במקום אחר, ואף דוחות כלכליים שונים.

בתחילה יצא לאור העיתון "יחדיו". בהמשך יצא לאור גם העיתון "בחברה ובמשק", שכשמו עסק בעניינים חברתיים כמו גם בענייני המשק, דהיינו בפן הכלכלי. בגיליון הראשון נכתב:

"אין עלון זה מתיימר לתפוס את מקומו של "יחדיו" המהולל. גם אין שם "עלון משקי" הולם אותו. כוונתנו להיות עיתון סטטי אשר ימסור לחברים דין וחשבון לחברים על המצב בשטחנו השונים, ואף ישמש במה מדי פעם לחברים להשמיע את מחשבתם... אם יעורר העלון את התעניינותם של החברים ויתרום לעיתים להוצאת "יחדיו" רב איכות וכמות, הרי ימלא בזה את תפקידו".⁹

ב"בחברה ובמשק" יכולת לקרוא את טרונותיו של חבר פלוני או בקשות של מִרְפָּז בקיבוץ.¹⁰ כמו כן נכתבו דוחות כלכליים של הוצאות שוטפות, הכנסות וכדומה בענפים שונים ואף דוחות שנתיים. מפעם לפעם הייתה קריאה של העורכים או חברים אחרים להגדיל את מעגל הכותבים בעלון.¹¹ מעבר לזה בעיתון נרשמו הפרוטוקולים של הישיבות הכלליות - "שיחות הקיבוץ". מהתרשמות כללית נראה שהפרוטוקולים לא עברו צנזור או הגהה, שכן סגנון הכתיבה הוא חופשי ולפעמים אפשר למצוא פרוטוקול הכותב שהשיחה ננעלת כי יש יותר מדי הערות ציניות וחוסר רצינות.¹² לעיתים אפילו חברים העירו על כך שהכתיבה בעלון חופשית מדי:

"לא כל מה שחושבים ואומרים במוסך או במטבח כותבים לעיתון. ארע לי שאדם זר עיין בעיתון וראה שם משפט מעין זה: יש אנשים בקבוצתנו שהשם פרזיטים היה מתאים להם יותר- מה חושב אז חבר זר על הקיבוץ?... ולא רק משום השאלה "מה יגידו בגת?". האם הדבר יתוקן להבא?"

נקודות חברתיות ואידיאולוגיות

להלן נראה מספר סוגיות שהעסיקו את חברי הקיבוץ.

⁹ "על הסף", בחברה ובמשק 1, 03.04.1948, ארכיון נירים.

¹⁰ ב"יחדיו" 15 כותב חבר מכתב ארוך על פני עמוד וחצי על חוסר ההערכה לבעלי תפקידים. הוא מוכיח את חברי הקיבוץ בצורה ישירה ונראה שהדברים כלל לא עברו צנזורה או עריכה.

¹¹ למשל ביחדיו 13, 19.02.1949, ארכיון נירים.

¹² "שיחות קיבוץ" יחדיו 14, 04.03.1949, ארכיון נירים. כן בשיחת קיבוץ של 27.03.1948 מצוינת בפרוטוקול קריאת ביניים ולאחריה מציין המסכם "(צחוק כללי שעה ארוכה והחברה ממצים את הבדיחה)".

ראשית, הפיצול בין שתי הקבוצות היה אחד הנושאים העיקריים שהעסיקו את חברי הקבוצה. כפי שעולה מהעיתונים, היה חשש ממשי שייווצרו שני קיבוצים, חשש שכמעט הגשים את עצמו לאחר ההתקפה הגדולה, לאורך התקופה בה דנגור שימשה למעשה כמוצב אל מול רפיח. בשל חשש זה, ומן הסתם גם מתוך רצון טבעי לשמור על קשר בין החברים הוקמה ועדת קשר בין הנקודה בדנגור לבין הקיבוץ בראשון-לציון.

הקשר בין ראשון לדנגור התנהל במכתבים ומשלוחי חבילות, כאשר החברים בדנגור מבקשים מפעם לפעם בקשות שונות מאנשי העיר, הזמינים לחומרים שונים, בעיקר בתחום הרוח. אך הקשר לא היה פשוט ולא תמיד היה רציף. כחודש לפני המלחמה, שולח אחד החברים בראשון-לציון מכתב גלוי מעל גבי העיתון בו הוא מלין על חברי דנגור שלא טורחים להודיע אם החבילות שביקשו הגיעו. עוד הוא מבקש להיות קונקרטיים יותר בבקשות לחומרים עיוניים ולא להסתפק בבקשה "שלחו חומר".

לאור זאת מתכנסת ועדת התרבות של ראשון-לציון, ממנה את אחת החברות לאחראית "עד מאה ועשרים" לקשר עם דנגור ומתקנת "תקנון לקשר עם דנגור".¹³ בין הסעיפים בתקנון ישנו סעיף המחייב את חברי דנגור לאשר קבלת חבילה, סעיף המחייב את ראשון לשלוח אל דנגור כל תכנית חברתית שהתקיימה בראשון וסעיפים הדנים במכתבים שבין ועדת תרבות ראשון לזו שבדנגור. לאחר הכרזת עצרת האומות המאוחדות ב-29 בנובמבר 1947 מתחיל מצור על הנגב והקשר בין הנקודות הופך רעוע יותר. תדירות החילופים בין ראשון-לציון ודנגור פחתה משמעותית, וגם קשר המכתבים הלך ונחלש. באפריל '48 נכתב בעיתון המקומי: "עם הפסקת הקשר בינינו לבין דנגור נוצר מצב שהתנבאו לו כבר מזמן והוא יצירת שני קיבוצים נפרדים".

מבחינת חיי תרבות ניתן לראות כי היה קיים תקציב להליכה לקולנוע, יש ועדת תרבות (אך היא מתקשה לגייס חברים שימלאו את שורותיה) ונוסד חוג עברית לעולים.¹⁴ באופן כללי בעלונים הפנימיים ניכר שהיה רצון לפתח חיי תרבות ערניים, אך לא היו מספיק אנשים שייקחו את המושכות ויתרמו ממרצם בכתיבה לעלון, בשיתוף פעולה עם ועדת התרבות או כל יוזמה אחרת.¹⁵ דפוס זה ניכר לפני המלחמה ובמהלכה.¹⁶

¹³ בחברה ובמשק, 08.05.1948, ארכיון נירים.

¹⁴ שיחת קיבוץ, 01.05.1948, ארכיון נירים.

¹⁵ "דבר ועדת התרבות", בחברה ובמשק 16.07.1948, ארכיון נירים.

¹⁶ בשיחת קיבוץ של 27.03.1948 מוטחת ביקורת הן על חברי ועדת תרבות והן על חברי הקיבוץ בכללם לאחר מסיבת פורים "אשר הצטיינה בחוסר הכנה מספקת".

פרק ג - ההכנות למלחמה

הכנות למלחמה מטעם מוסדות היישוב

לקראת המלחמה מוקמת על ידי המוסדות הציוניים "ועדת הנגב". מטרתה של ועדה זו היא לדאוג לנגב בזמן המלחמה, מתוך הכרה בחשיבותו האסטרטגית של הנגב והבנה שיש צורך בגוף שירכז באופן מסודר את צרכי הנגב ויידע לחלק את המשאבים הנתונים בצורה מושכלת. בפרוטוקולים של ועדת הנגב ניתן לראות את ההכנות, אשר חלקן מתייחסות מן הסתם גם למושא עבודה זו - נירים.

ב-21.12.1947 הועדה מתכנסת ודנה כיצד למגן את יישובי הנגב. מחליטים להקים גדרות הגנה לכל יישובי הנגב, מבנה בטון וצריפים וכן הוחלט לבדוק אם יש צורך במזוות מיוחדות לאגירת המזון.

בהמשך מחליטים שבכל נקודה יוקמו שני מקלטים, ובפרוטוקול מופיעה רשימה של יישובים עם דיווח על מצב המקלטים במקום.¹⁷ בקיבוץ נירים חסר מקלט אחד, אף שבהמשך נראה כי חברי נירים בעצמם יאלתרו מקלטים שיסייעו להם במקרה הצורך. ב-20.01.1948 הוחלט, בין שאר ההחלטות, להקים בנירים טנקים למים.

מעט לפני כן, ב-04.01.1948, מתקיים דיון ב"סעיף תוספת אנשים". ישנה החלטה שבכל נקודת יישוב יהודית יהיו לקראת המלחמה 50 אנשים ודנים בנקודות היישוב השונות, האם וכיצד ניתן להגיע למספר האנשים הנקוב. בפרוטוקול נכתב "היישובים נירים... לא יכולים לפתור את השאלה מבלי תוספת אנשים מהחוץ...".¹⁸

מסמכים אלו מראים את ההתייחסות של המוסדות הרשמיים לנגב בכלל ולנקודות שונות בפרט. נראה שמנהיגי היישוב הבינו היטב שצפויה התקפה וניסו להיערך אליה, אף שהיו קשיים שונים-בכמות הלוחמים, בציד ואספקה. נעשה ניסיון להיערך ככל האפשר. במבט לאחור, כמי שמכירים את ההתקפה הגדולה על נירים יום לאחר הכרזת המדינה, היינו מצפים לראות הכנה מיוחדת וביצור של נירים, אך למעשה נירים כמעט ולא מוזכרת בדיונים של הועדה ובדרך כלל כאשר היא מוזכרת זה בדרך אגב, ביחד עם נקודות יישוב אחרות. כיצד ניתן להסביר זאת? האם לא ראו בנירים נקודה חשובה, או שמא לא צפו שדווקא היא תחוה התקפה קשה כל כך? בהתכתבות בין נחום שריג, מח"ט הנגב לבין המג"ד חיים בר לב, ב-14.05.1948, ערב ההתקפה, נכתב:

"לפי ידיעות ולפי תצפיות של הערכות כוחות האויב ותותחיו, תיפתח מחר כנראה התקפה גדולה על גוש בארות יצחק ובארי. כמו כן תחודש ההתקפה על כפר דרום. ייתכן גם על נירים...".¹⁹

מחד, הרושם הוא שהפיקוד הבכיר בשטח לא ראה את נירים כיעד ראשון להתקפה מצרית, מאידך, זהו מקור אחד ואגבי, כך שקשה להסיק מסקנה חד-משמעית בנושא. להלן נראה שגם מגני נירים לא ציפו להתקפה בזמן שהייתה וכפי שהתנהלה.

הסבר אפשרי לכך הוא מיקומה של נירים. נירים הייתה במרחק 4.5 ק"מ מכביש רפיח עזה, הנשק בנירים היה דל ולא היה באפשרותו להגיע ליותר ממאות מטרים ספורים, לכן לא חשבו שהמצרים

¹⁷ הארכיון הציוני, תיק מס' A24634-47

¹⁸ הארכיון הציוני, תיק מס' A24631-15 וראה איור 4 בנספחים.

¹⁹ ארכיון נירים, ההדגשה שלי.

יתקפו את נירים לעומת כפר דרום, יד מרדכי, וניצנים ששכנו על הכביש הראשי לעזה ובהמשך למג'דל-אשקלון היום- ולתל אביב. גם בארות יצחק ובארי היו קרובות יותר לציר שהלך מעזה לבאר שבע ולכן גם הם היו נתונות בהמשך לקרבות קשים.²⁰
בשולי הדברים יש להוסיף כי עוד לפני המלחמה סבלה נירים מיריות מדי פעם.²¹

ההכנות בניירים עצמה- בעיני החברים

בניירים מוקם "בית הביטחון"- בניין מבטון בן שתי קומות. תפיסת הביטחון שעמדה מאחורי בניית הבניין נבעה מגלי הפרעות שבאו על היישוב היהודי בארץ בימי המרד הערבי הגדול בשנים 1936-1939. לרוב היה המון זועם מתנפל על נקודת יישוב כשהוא חמוש בנשק קל וסכינים. כנגד זה התבצרות בבניין גבוה מעט ועמיד בפני יריות הספיקה על מנת שהתוקפים לא יהוו סכנה וניתן יהיה להשיב מולם באש.

ככל שהזמן עובר מבינים בהנהגה שהמלחמה הקרובה תהיה מול צבא סדיר החמוש בנשק כבד, כתותחים וכדומה, ולא כנגד פורעים בלתי-סדירים, ויש להיערך בהתאם. המפנה אירע בחודש אפריל, לאחר אירוע שהתרחש בקיבוץ מבטחים, אף הוא בנגב. ב-21 באפריל משוריינים יהודים התקיפו משאית ערבית, לא רחוק ממחסום של הצבא הבריטי. למחרת, בתגובה, הפגזו שני טנקים בריטים את הקיבוץ.²² בית הביטחון, מגדל המים וכמה עמדות נוספות ניזוקו באופן קשה. מא"ז נירים, דודו לובלסקי (אלון), הולך לראות את תוצאות ההתקפה ומבין שצריך לחפור מקלטים, כאשר הדגש הוא על הפיקוד, קשר ומרפאה.²³

סביב הקיבוץ נבנתה סוללת עפר ועמדות צלפים מוסוות. בין העמדות נחפרו תעלות קשר, אף שלא היו מדופנות, עובדה שתהיה להן לרועץ בזמן ההתקפה העתידית. מבחינת מקלטים- הוקמו ארבעה: לפיקוד, למרפאה, לקשר ועוד אחד כללי, אך 3 מהם היו אלתור של מכלי פח. כמו כן הוקמו עמדות קדמיות שיועדו לנשק נגד טנקים. עמדות אלה היו מחוץ לגדר. בנוסף הוטמנו מוקשים בכניסה לקיבוץ והוכנו שקיות חומר נפץ ובקבוקי מולוטוב לשעת הצורך.²⁴

ההכנות היו קדחתניות, ארכו כחצי שנה, והגיעו לסיומן בערב ההתקפה ממש.²⁵
יש לציין שיחד עם ההכנות סבל הקיבוץ מהתנכלויות מזדמנות. בתאריך 20.03.1948 חוליה מחאן-יונס פתחה ביריות לעבר הקיבוץ. לא היו נפגעים, והקיבוץ הוציא סיכום אירוע והפקת לקחים.²⁶

יומנה של פנינה קלי

מקור חשוב ואותנטי להבנת הלך הדברים הוא יומנה של חברת הקיבוץ פנינה קלי. פנינה הייתה בין החברים ששהו בדנגור באותה תקופה. היא מחליטה לכתוב מעין יומן, אף שצורת הכתיבה יותר מזכירה מכתבים. היומן מתאר בסגנון פשוט את ההכנות מנקודת מבטה של חברה בקיבוץ,

²⁰ הסבר זה שמעתי מפיו של נמרוד חפץ, מנהל בית המגן בקיבוץ נירים. לדבריו עד היום אין הסבר מושכל לשאלה למה התקיפו המצרים את נירים. אחד ההסברים הוא שהמחשבה של צבא מצרים הייתה שיהיה כאן ניצחון קל ויכלול בתוכו לקיחת שבויים ושלל לתהלוכת ניצחון בקהיר- כמו שעשו עם שבויי ניצנים מאוחר יותר- ולכן גם הביא צוותי הסרטה שצילמו את הקרב, כפי שנראה להלן בפרק הרביעי בחלק המתאר את הקרב מהזווית המצרית.

²¹ "בכמה שורות", על המשמר 22.03.1948.

²² 3 פגזי תותחים ירה הצבא על מבטחים בנגב", מעריב, 23.04.1948.

²³ (ללא שם עורך), נירים מול אויב, נירים 1949, עמ' 33.

²⁴ ראה באיור 5 בנספחים דגם של הקיבוץ ערב ההתקפה.

²⁵ נירים מול אויב (לעיל הערה 2323), עמ' 35, ובעדויות לוחמים בסרט "הקרב על דנגור".

²⁶ ארכיון נירים.

ולא של לוחם או מפקד. יש בו יושרה ונראה שהיא כותבת ללא צנזור. צורה כתיבה זו מאפשרת לנו לקבל תמונה אמיתית, לפחות מנקודת מבטה של הכותבת, אף שכמובן נדרשת מידה של ביקורתיות, בדומה לכל מקור אחר.

ביומן מתארת פנינה את התבצרות הנקודה- בונקרים וגדרות. כמו כן מתוארת השמירה על הנקודה בלילות החורף הקשים והארוכים "כל אחד שומר כמה חצאי לילות בשבוע. איש אינו נפטר מהסיוט הזה..."²⁷. השמירות היו קשות, ולעיתים גם מפחידות, כאשר בלילות סוערים כל רעש או תזוזה היו נדמים כפריצת אויב למחנה.

הנגב מצוי במצור. עם הזמן קשה להגיע לדנגור. וכך כותבת קלי ב-22.12.1947: "זמן רב שאין לנו עיתונים, ורדיו כמעט ולא שומעים ממחסור בסוללות, ואנחנו דומים לבנות יענה: לא יודעים מהנעשה ולרגע נדמה לנו ששקטה הארץ... ואז מגיע עיתון אחד ומסעיר אותנו ומחזיר אותנו למציאות הקשה..."²⁸. העיתונים הגיעו בעזרת מטוסים קלים שהצניחו ציוד.

ב-29.12.1947 היא מתארת שיירה שמגיעה ובה ציוד. השיירה כוללת גם את קומנדקר "עטור הגבורה" (המירכאות במקור) שככל הנראה הותקף בדרך, "אבל אנו המנותקים מהמקורות לא יודעים בדיוק מה קרה שם". השיירה הביאה בגדים נקיים, אך אין מספיק מים כדי להתרחץ. פנינה מתארת את המחסור במים. יש גלון מים בודד לאדם ליום, לכל הצרכים השונים. נמצאה באר קרובה אך המים מלוחים ומלאים כלור.

בפברואר מתחילים לחפור תעלות קשר.

ב-18.02.1948 היא ממשיכה לתאר את הניתוק הגדול והציפייה היומיומית לאספקה. ביום בו אמורה להגיע שיירה, כל רעש נדמה כשיירת כלי רכב. "קצת בטרם עת ושלא בזמנו טעמנו את טעמו של המצור, החברה רעבים ממש. פעם הביא הרעב את פחוס לידי כך שיצא לצוד חתול בר שנראה בשדה (מי היה אוכל אותו?!). ופעם חשבו על ליקוט ספיח היבול "העצום" של תפוד משנה שעברה. חשבו על הכנת קציצות מעלי סלק של בהמות!..."²⁸ אספקת הלחם לנקודה הייתה מגבולות, אך גם היא לא הייתה סדירה.

ניתן להמחיש עד כמה הרעב היה חזק ונוכח בתודעה של החברים בעזרת חלומות של אחת החברות המתואר באותו יום ובפירוש שנתנה להם קלי: "בוקר-בוקר באה אלינו שולה ומבקשת פתרונים לחלום שחלמה הלילה; היא חלמה על ארגזי עגבניות שבלעו ארגזי כרוב, ועל ארגזי כרובית וגזר שנשפכים כמו מים. על החלום התמהוני הזה לא ידעתי מה להשיב, ואולם כשחשבתי קצת נזכרתי שגם פרעה חלם חלומות דומים בזמן שבע השנים הרזות..."

יומיים למחרת היא מספרת "כשהרעב מתחיל להציק שולחים לפעמים מישהו לקנות כבש מאחד העדרים שבאבו מועמר. הגזבר שבמקרה שהה כאן אישר את הקניה. שולה הצליחה בכל מיני קומבינציות לחלק את הבשר לשלשה ימים. יומיים נהנו מאוד, ביום השלישי כשפתחו את המקרר להוציא את היתרה לבישול התברר שהוא ריק- היו כאלו שסברו שגם הכלבים צריכים לחיות..."

ההכנות למלחמה ממשיכות. ניכר שהייתה מודעות גדולה למה שעומד להתרחש. ב-25.01.1948 היא מתארת את הקפת דנגור בגדרות ותיל, תוך שהיא מציינת "צריך לגמור את הביצורים עוד לפני פרוץ המלחמה". בהמשך התיאור קלי כותבת "על העמדות החדשות ודאי שמעתם?! מבצרים תת-קרקעיים. בחצר נשמע טרטור הבולדוזר של קיבוץ ג', הוא מערים חול על העמדות. בקרוב יקיפו אותנו גדרות כגלדי הבצל..."²⁸. ב-23.02.1948 מספרת קלי על התבצרות דנגור עם קורטוב של

²⁷ ארכיון נירים.

²⁸ מתוך מכתב מ-25.12.1947, ארכיון נירים.

הומור: "פני החצר שונו לגמרי, והפעם לא הסופות עשו זאת. הבולדוזר עושה כאן פלאים, הופך עקוב למישור ומערים גבעות, וכשתבואו ותראו מרחוק ארבע גבעות במקום הגבעה האחת שעליה הייתה דנגור אל תתפלאו, התקרבו עוד קצת ותראו את אשנבי הירייה מציצים מתוך הגבעות ותבינו במה מדובר..." ניתן להבין כי מצפים להגעת אנשים נוספים שיעזרו בהחזקת הנקודה. ב-25.02.1948 מתוארות ביומן כלל הבעיות בקיבוץ-קור, רעב, חוסר במים, בעיות ביטחון, עבודות ביצור- כולל פרטים מפתיעים, אף כי אך עדיין בהומור:

"בדנגור קר. אם בשבועות האחרונים היה מזג אוויר קיצי, התחיל החורף שוב להראות את פרצופו, רוח מקפיאה מיללת והחבר'ה מתברכים בלבם שאין מים לרחצה, כי אין סולר לחמם. אחרי ההרפתקה של אכילת החמור, תתחילו לחשוב שאיש את רעהו יתחילו לטרוף. אתם טועים. הבוקסרים כלואים כבר חמישה ימים, כי בני²⁹ עסוק בענייני הבדואים (האווירה מאוד מתחממת באזור) ואין מי שיוליך אותם לטיול. העבודה בביצורים אינטנסיבית. כולם עובדים מחושך עד חושך. נכמרו רחמיו של אפרים על הכלבים. פתח להם והם קפיץ קפוץ והחוצה, התנפלו על כמה תרנגולות בלול, ומה שהצילו החבר'ה ממלעותיהם עלה על שולחנו כארוחת מעדנים בשבת..."

במרץ '48 מדווחת היא על המשך ההכנות למלחמה- בולדוזר שחופר בורות לצורך הטמנת מיכלי מים גדולים, וחפירת בור עצום למקלט שבו תהיה הרזרבה בזמן ההתקפה. במידה רבה החיים בדנגור דמו יותר למחנה צבאי מאשר לקיבוץ. התנאים היו קשים והזמן נוצל ברובו לענייני ביטחון שוטפים. עם זאת היה רצון להמשיך ולחיות גם חיי קיבוץ רגילים, מבחינת הווי, תרבות, חקלאות ואידיאולוגיה.

מבחינת חיי תרבות והווי- בט"ו בשבט נערכת מסיבה (דיווח מתאריך 28.02.1948) וגם אמנים מגיעים לחזק ולשמח את הנקודה. "גילינו באוטו את האומן אליהו גולדנברג.³⁰ חזרנו למחנה, נכנסנו לחדר אוכל וקיבלנו צהרים של בידור, צחוק ושירה. מאוד נהנינו" (19.03.1948). "מישהו הביא לדנגור קופה שבימים הראשונים מאוד בידרה אותנו, אבל לאחרונה היא מציקה לבחורות, משגעת את הכלבים, רצו לבדר אותנו, אבל הקופה הפכה למטרד" (10.02.1948) באחד במאי ציינו את חג הפועלים וימים ספורים לפני ההתקפה הגדולה הגיעו "שלשה אמנים מטעם הפלמ"ח לנגן וללמד שירים. מפעל טוב בימים טרופים אלו" (13.05.1948).

בהתחלה נראה שהמשק עדיין מתפקד ואפילו מניב מעט חקלאות בנגב הצחיח. ב-04.02.1948 קלי מתארת שדות חיטה פורחים, וכמאה דונם גידולי חיטה ושיפון. ב-20.02.1948 היא מספרת "עם בוא האביב חורשים שטחים לזריעת אבטיחים. לפי התכנית יזרעו 400 ונקווה ליבול טוב שיציף את שוקי הארץ..."

גם האידיאולוגיה עדיין היוותה חלק משמעותי בחייהם של יושבי דנגור. באפריל '48 כותבת פנינה "לאחרונה בראשון הוחלט לעבור לקומונה ב', במקום בגדים משותפים לכולם יהיו בגדים מסומנים אישית. כל הלילה התהפכו האנשים מצד לצד והצטערו על התדרדרות הקיבוץ מערכיו.

²⁹ בני מיטיב, "מוכתאר" דנגור ואחראי על הקשר עם הבדואים. קשריו עם הבדואים עזרו לו רבות בהבאת ידיעות מודיעיניות חשובות. לימים כיהן כמושל רפיח וחאן-יונס.
³⁰ אביו של הברדן דודו טופז.

למחרת חקרנו את נפתלי מי היו האנשים שהיו נגד קומונה. א', כעסנו עליהם מאוד. בו במקום החלטנו שהפלוגה שנמצאת בנגב לא תקבל את ההסדר החדש ובינתיים תתנהג כמקודם". מאידך, בראשון-לציון דואגים לחיי הקיבוץ בדנגור: "דנגור עם מצבה הצבאי החמור וחוסר העבודה תלך ותהפוך למין מחנה צבאי... חברינו שבאו לחופשה טוענים שאין הבדל בינם לבין אנשי החטיבה... השאלה היא באיזו מידה ביכולתנו לעזור ליצירת חיים קיבוציים בדנגור?"³¹ השאלה שנשאלה לא באה בחלל ריק. בהמשך נראה שהשחיקה שבאה בעקבות המצב היומיומי הלא-פשוט גרמה ליושבי דנגור לחריגה מהנורמות שהיו נוהגות בקיבוץ, מה שגרם לוויכוחים סוערים, בעיקר בין דנגור לראשון. כן היו בראשון דיונים על שיתופיות, פרט מול כלל, ויחס שוויוני לכל החברים. למשל בשיחת קיבוץ בתאריך 13.03.1948 דנים מה יעשה במתנות שאדם קיבל באופן פרטי וכן בשאלה למי מגיע שעון יד, פריט יקר ערך באותם ימים.³²

³¹ "חברים כותבים. עוד לעניין דנגור", בחברה ובמשק, 17.04.1948, ארכיון נירים.

³² שיחת קיבוץ בתאריך 13.03.1948, ארכיון נירים.

פרק ד - ההתקפה על נירים

אמנם עיקר נושא העבודה הוא החיים האזוריים בנירים במלחמת העצמאות, אך ההתקפה הייתה אירוע מכונן בחיי הקיבוץ ולכן אי אפשר להתעלם ממנה בכתיבת עבודה זו.

ערב ההתקפה

כפי שראינו, הקיבוץ נערך לקראת המלחמה. ההכנות היו רבות, אך עדיין מדובר היה בנקודה קטנה ומבודדת שביצוריה- הגם שנבנו בכל האמצעים והכוחות שהיו בנמצא - לא היו חזקים מאוד. כוח האדם היה קטן מאוד וכך גם ציוד הלחימה. הכוח בנירים מנה 45 איש: 2 קשרים, 1 חובשת, 39 לוחמים ועוד 3 אנשי הווי ובידור שהגיעו לנקודה ערב ההתקפה. מבחינת אימון הכוחות וניסיון, 7 לוחמים הוכשרו כשנתיים בפלמ"ח השאר עברו אימון פרט ואימון הגנת אזור. מבחינת נשק היו בנירים מקלע ברן אחד עם 2,000 כדורים, מקלע מג. עם 1,300 כדורים (אך לא ידעו איך להשתמש בו באופן מיטבי), 22 רובים אנגליים עם 4,000 כדורים, 6 רובים איטלקיים עם 600 כדורים ושישה סטנים עם 4,000 כדור. מבחינת ביצורים- גדר כפולה עם תיל בין 2 הגדרות הקיפה את דנגור, מוקשים הונחו, הוגבהה סוללה סביב המשק עם נקודות צלפים ונחפרו תעלות קשר לא מדופנות.³³

נקודה זו צריכה הייתה לעמוד בפני התקפה של צבא סדיר וחמוש. לאחר מעשה יקבעו בצה"ל שהתנאים האובייקטיביים לא אפשרו להתכונן מעבר למה שהיה.³⁴ ההכנות בנירים נמשכו עד לרגע האחרון. ביום שישי, 14.05.1948, ערב ההתקפה הגיע חבלן עם מוקשים ופנינה קלי כותבת שמסיבת ערב שבת הרגילה לא התקיימה כי הרבה אנשים יצאו למקש.

ההתקפה

לפנות ערב נראו מרחוק טנקים שהתאמנו בחולות. חברי נירים חשבו שמדובר בטנקים בריטיים. בערב הייתה תנועת רכבים על כביש עזה-רפיח באופן שהעלה את חשדו של דודו המא"ז. הוא הורה להיות בכוונות ולישון עם בגדים. המחשבה הייתה שתהיה התקפה לפנות בוקר ודודו תכנן להעיר את כולם בשלוש לפנות בוקר על מנת לקדם את פניה. הלילה עבר בשקט ולא נראתה תנועה חשודה, ובשל כך הוחלט לתת לחברים לישון עוד קצת. איש לא העלה על דעתו שהאויב יתקיף לאור יום.

ההתקפה החלה בשעה שבע. המצרים החלו בהפצצה. הכוח המצרי מנה מספר כוחות: הגדוד השישי, על שלושת פלוגותיו הרובאיות, פלוגת מטה ופלוגה מסייעת שכללה מחלקת נושאי ברן, מחלקת אנטי טנקים ומחלקת מרגמות 3"-6". בנוסף צורפו: מחלקת מכוונות בינוניות, מחלקת משוריינים מצוידים ב-2 ליטראות או 6 ליטראות וסוללת תותחים, 4 במספר, כל אחד של 25 ליטראות. ההתקפה הייתה "קלאסית"- הפצצת היעד לצורך ריכוך ולאחר מכן התקפה רגלית לכיבוש.³⁵

³³ תיק נירים [המחלקה לחקר לקח המלחמה], דו"ח סיכום הגנה נירים, משלוח תיק 404-8284/1949, ארכיון צה"ל. בסרטים בהפקת נירים המרואיינים מדברים על פחות מ-40 לוחמים ופחות נשקים.

³⁴ שם.

³⁵ תרשים של ההתקפה ראה אזור 6 בנספחים.

מיד עם תחילת ההתקפה ניתנה הפקודה לצאת לעמדות, והחברים, שכזכור היו בכוננות, יצאו במהירות אל העמדות. ההפגזה הייתה כבדה ומיד היה ברור שבית הביטחון חסר-תועלת ואף פגיע מאוד בשל היותו בולט בשטח ונוח להפגזה ולכן העמדה שהייתה בו הורדה.

מהר מאוד ניתן היה לראות את תוצאות ההפגזה, ברכוש ובנפש. זמן קצר לאחר תחילתה נחתה פצצה על צומת הטלפונים והרסה את הקשר הטלפוני שהיה בין העמדות, ומאז הקשר בין העמדות ובין המטה התקיים בעזרת רצים, דבר שהיה מסוכן מאוד בשטח קטן עם הפגזה כזו כבדה.

בתעלה על יד בית הביטחון נהרג בצלאל, סגן המא"ז ושלמה לפקוביץ ("פחוס") קיבל לידי את התפקיד. כדי לנסות ולמזער אבדות בנפש - האנשים התפזרו בתעלות.

לאחר זמן קצר נקרעו חוטי האנטנה והקשר עם החוץ ניתק. באומץ רב אחד הלוחמים, אמנון גלעד, יצא לתקן את החוטים והקשר חזר.³⁶ פגז אחר נפל והבעיר צריף ולאחר מכן את הגורן. החום הגדול של השריפה בצירוף החום של חודש מאי גרמו לצמא גדול בקרב הלוחמים.

מבחינת כלי הנשק – מרבית הרובים יצאו מכלל שימוש תוך זמן קצר. המקלען רץ עם המקלע מעמדה לעמדה, אך רסיס פגע בראשו והוא נפל על הכלי, הרוג. הכלי נרטב מדמו ויצא מכלל פעולה. הכלי, יש לציין, הובא לנירים יומיים בלבד לפני הקרב. הרובים האיטלקיים ברובם חדלו לפעול זמן קצר לאחר תחילת ההתקפה וכך גם חלק מהרובים האחרים.

בינתיים, המצרים קידמו כוחות מצפון. רגלים ומשוריינים התקדמו לכיוון הקיבוץ ופתחו באש. המא"ז הורה להעביר מקלעים. זמן קצר לאחר מכן נהרג אף הוא בהפצצה. לאחר כ-3 שעות המצב היה נראה כמעט אבוד, נותרו רק מעט כלי נשק פעילים והיו כבר 5 הרוגים, בהם המא"ז וסגנו. כמה רגלים מצריים בליווי משוריינים החלו להתקיף את הנקודות. שלמה לבקוביץ' ("פחוס") שקיבל לידי את הפיקוד ביקש מהקשרית לשדר לפיקוד בחוץ שהמצב אבוד ושישלחו תגבורת. הקשרית, מסרבת לומר שהמצב אבוד, אלא רק מבקשת תגבורת. "האלחוטאית צדקה" תכתוב אחר כך ביומנה פנינה קלי.

כאשר המצרים התקרבו לנירים, בטווח של כמאה מטרים, פתחו חברי נירים באש. חברי נירים הבחינו כי הקשר בין הלוחמים המצרים התנהל בצעקות ובמשרוקיות וכיוונו את האש אל עבר נושאי המשרוקיות, מתוך הנחה כי אלו המפקדים המצריים. כאשר המצרים נתקלו באש ובגדרות שהקיפו את הנקודה, הם החלו לסגת בחיפוי מרגמות ופצצות עשן. כ-40 הרוגים מצריים נותרו בשטח.

באופן מפתיע, כאשר חזרו הכוחות המצריים לנקודת הכינוס נערך שם מעין מסדר ניצחון צבאי ונערכה סעודה, על אף חוסר ההצלחה להכריע את דנגור.

ההפגזה השנייה והתגבורת

בצהריים הפציצו המצרים שנית את נירים. שני חברים נהרגו והיו פצועים, בהם מפקד הנקודה לבקוביץ' שנפצע ברגליו.³⁷ ההפגזה נמשכה 4 שעות, אך המצרים לא התקיפו את הנקודה, עובדה שהפתיעה את מגיני דנגור.

בערב יצאו הלוחמים שנותרו מן העמדות. לעיניהם נגלתה דנגור כאשר היא חרבה כולה. צריפים על תכולתם נשרפו, בית הביטחון היה מחורר, תעלות הקשר היו הרוסות וחדר האוכל נותר חסר

³⁶ יומנה של פנינה קלי, ארכיון נירים.

³⁷ נירים מול אויב (לעיל הערה 23), עמ' 37.

גג. באופן סמלי, סיסמה שנתלתה בו בחגיגות האחד במאי נותרה שלמה: "לא הטנק ינצח, כי אם האדם".³⁸

לאורך כל ההתקפה, חבר קיבוץ נירים אברהם אדן (ברן), לימים אלוף בצה"ל, נמצא במטה הפיקוד בקיבוץ גבולות. בתפקידו שימש כמ"פ והוא שומע את כל המתרחש בנירים. הוא מכיר את כל הנפשות הפועלות, ואת כל השמות הנשמעים בקשר וכן את שמות ההרוגים. הוא רוצה לצאת לעזרת הנקודה, אך בשל תפקידו, הוא לא יכול. הוא צריך להיות זמין למקרים אחרים. בזמן ההפוגה בין ההתקפה להפגזה הוא מצליח לארגן קבוצת לוחמים מחופשת לערבים. מטרת קבוצה זו הייתה להתקרב לכלים המשוריינים של המצרים ולחבל בהם. לשם כך צויד הכוח בשקיות חומר נפץ. הכוח לא הצליח להתקרב למשוריינים, אך הביא עמו אינפורמציה חשובה, למשל שאפשר להתגנב לנירים עצמה. ואכן, קבוצת לוחמים מתגנבת לנירים בזחילה, ובתוכה רופא.³⁹ קבוצה זו מעניקה עיבוי לכוחות הלוחמים ומטפלת בפצועים.⁴⁰

בהמשך הערב, בחסות החשיכה, יוצאים מגיני דנגור לאסוף מסמכים וכלי נשק מן ההרוגים המצריים שהושארו בשטח. בנוסף יצאו למקש את סביבת הקיבוץ. בפעולה זו נהרג לוחם נוסף, יצחק פרידלנדר ("צח"), מאנשי התגבורת שהגיעה, וכך עלה מספר ההרוגים בדנגור לשמונה. באותו לילה אף נקברו ההרוגים בקבר זמני.

ההפצצות על דנגור המשיכו גם בימים שלאחר מכן, אך התקפה קרקעית נוספת לא התבצעה. לאורך המלחמה דנגור המשיכה להתקיים כמעין מוצב צבאי עד למעבר לח'רבת מעין ולאחר מכן לנקודת הקבע של הקיבוץ.

מנקודת מבט מצרית

ג'מאל עבד אל-נאצר, לימים נשיא מצרים, הצטרף כקצין לחטיבה 6 המצרית, זו שהתקיפה את דנגור. בזיכרונותיו הוא מספר (בתרגום חופשי שלי לעברית):

"האווירה בגדוד השישי הייתה מוזרה. הגדוד חזר מהקרב מול היישוב דנגור, משאיר מאחוריו אבדות בשדה הקרב ומסביב ליישוב. הרגשתי שהמוות שנשאר מאחור בדנגור מסמל שהשארנו שם גם את האמונה בניצחון במלחמה.

התחלתי להקשיב לפרטים של המבצע. בלילה של 14 במאי, ניתנו פקודות מקהיר לגדוד להתקדם לעבר דנגור. לא היה זמן לסיור היכרות בשטח האויב, וגם לא היה מידע זמין כלשהו לגבי המטרה. היה מדריך ערבי אחד שהמשימה שלו הייתה להדריך את הגדוד לאתר היישוב. למדריך לא היה כל מידע על מערך הביצורים של היישוב או על מערכות ההגנה שלו. מידע כזה שהיה לו היה מעורפל ולא ספציפי. כל מה שעשה היה להראות את הדרך עד שלפתע הביצורים של דנגור צצו לנגד עינינו.

לאנשים לא ניתן זמן לנוח והם נצטוו לתקוף את הגדר ההיקפית בבת אחת. אף אחד לא באמת ידע כיצד לנהל התקפה זו, אולם המגינים של דנגור ידעו די טוב את עבודתם. הגדוד ספג אבדות לא צפויות, וכך בצהריים הפיקוד הורה לסגת מהיישוב.

³⁸ באיור 7 בנספחים מופיע חדר האוכל עם הסיסמה.

³⁹ בשנת 1973 מתארח הרופא, ד"ר ישראל דיאמנט, אצל חבר קיבוץ נירים אמנון דגיאלי. לאחר האירוח הוא שולח מכתב לדגיאלי: "רב תודות על האירוח הנאה בצל קורתכם. מצורף בזה מנשר המצרי המפורסם, שנאסף על ידי בעת זחילתי ממבטחים לנירים, בעיצומה של ההפגזה ביום 15.5.1948 בשעה 15 אחה"צ. אכן מזכרת נאה היא זאת!..." ראה צילום של מנשר זה באיור 8 בנספחים.

⁴⁰ שלמה חרון, לוחם בכוח שהתגנב לדנגור ולימים ניצב במשטרת ישראל, שלח מכתב לשאול גבעולי, שהיה חבר קיבוץ נירים במלחמה, ובו מתאר את קורות הכוח המתגנב. המכתב מצוי בקיבוץ נירים, בבית המגן.

הגדוד חזר כדי למצוא הודעה רשמית מקהיר המודיע שהמבצע "לטהר" את דנגור הוכתר בהצלחה.

שני מאפיינים בפרטים שהקשבתו להם הלמו אותי בפרט. הראשון היה המוטב המנחה בהתייחסות של הקצינים לאפקט שהמלחמה הייתה "פוליטית". דברים רבים ממה שראו סביבם התאים לכך ואישר את פרשנותם זו. זו לא הייתה יכולה להיות מלחמה רצינית. לא היה ריכוז של כוחות, לא צבירה של תחמושת וציוד. לא היה סיור בשטח האויב, לא חכמה ולא תכניות. עם זאת, הם היו בפועל בשדה הקרב. המסקנה היחידה שניתן היה להסיק היא שזו מלחמה פוליטית, או אולי מצב מלחמה באין-מלחמה. הייתה התקדמות בלי ניצחון, ונסיגה בלי הפסד.

הדבר השני שהלם בי היה המיתוס הפנטסטי שסבב לגבי הכוח הצבאי של האויב. הכוחות שלנו הופתעו בבירור מההתנגדות שהופעלה ע"י היישוב דנגור, לגביה לא היה להם כל מידע. הקשבתו לקצין שהתייחס לצריחים שהגישו בצורה אלקטרונית על פני השטח לירות על האנשים שלנו בכל הכיוונים, ואז נעלמו בתוך האדמה שוב. לא לקחתי חלק בשיחה, אבל לא יכולתי שלא לפנות לאיש ולשאל אותו: "איך אתה יודע שהצריחים הופעלו בצורה אלקטרונית? אתה רק יכול להיות בטוח בזה אם היית נכנס לתוך היישוב ובוחן את הבסיס של הצריחים". הקצין שתק, אבל המיתוס לגבי צריחים שיורים אלקטרונית בכל הכיוונים לא הושתק בקלות...⁴¹

לאור נקודת מבט זו ניתן יהיה אולי להבין את מה שהיה לחידה בעיני רבים, כיצד קומץ לוחמים, עם ציוד בהיקף קטן ובאיכות ירודה מצליח להניס צבא סדיר. מעבר לכך, אפשר אולי לראות במקרה זה מיקרו-היסטוריה המלמדת אותנו על המאקרו. האם ההנהגה המצרית באמת רצתה במלחמה זו? האם הצבא המצרי היה מוכן לה? במקרה נירים נראה שהקרב נועד "לתת הצגה" שאכן יש מלחמה. לפני הקרב הוציאו המצרים מנשר בו הם קוראים לישראלים להיכנע.⁴² המצרים הסריטו את מהלך הקרב,⁴³ ערכו מסדר ניצחון בסוף ההתקפה הכושלת ואף ברדיו קהיר שודר כי דנגור נכבשה.⁴⁴ נאצר מעיד כי לא הייתה הכנה ראויה לקרב.⁴⁵ יש להזכיר כי הקרב אירע יום לאחר ההכרזה על הקמת המדינה. נירים הייתה היישוב הראשון שהותקף על ידי צבא סדיר במלחמת העצמאות ולא על ידי כנופיות או צבא סדיר למחצה. מנקודת מבט מקומית נראה שהקרב נועד להראות- אולי לרחוב המצרי- שצבא מצרים יצא כנגד האויב הציוני.⁴⁶ האם מקרה נירים הוא

⁴¹ G.A. Nasser and W. Khalidi, "Nasser's Memoirs of the First Palestine War", *Journal of Palestine Studies*, Vol. 2, No. 2 (Winter, 1973), pp. 10-11.

⁴² ארכיון נירים, וראה אזור 8 בנספחים.

⁴³ קטעים מתוך סרטים אלו משובצים בסרט "יומה של נירים" שהפיק הקיבוץ על ידי אולפני הרצליה של מרגרט קלאוזנר.

⁴⁴ מ. תלמי, ישובים באש, הוצאת עמיחי, 1972, עמ' 182.

⁴⁵ בדו"ח מבצעים של קצין תותחנים מצרי המצוי בארכיון נירים נכתב "כשחיל החלוץ הגיע למרחק 100 מטר מהמושבה, מצאו אותה מוקפת תיל. הם הופתעו היות ולא נעשה לפני כן סיור מקדים. לא היה להם מספרים לחתוך חוטי התיל..."

⁴⁶ מתוך מכתבים של מתנדבים מצריים שנמצאו בביר עסלוג' 11.06.1948 ומצויים בארכיון נירים:

"אבי היקר! כפשע ביני ובין שדה הקרב. הג'יהאד חובה על כל הקורא בשם אללה. למרות שהנך חושב אבי שהתגייסותי אינה אלא התלהבות נעורים או אמונה תמימה, לא נותר לך דבר זולת תפילה לניצחון בנך וחבריו על העם הכופר..."

"אחי האהוב! ...האם תסכים שאחסר את ארץ ישראל מג'יהאדי? לא ולא!..."

מיקרו היסטוריה של מלחמת העצמאות בחזית המצרית? כמובן שלא ניתן לדעת בוודאות, שכן במקומות אחרים, כדוגמת כפר דרום, המצרים ידעו להתעקש ולנצח,⁴⁷ ואין כאן המקום להכריע.

---

⁴⁷ וראה בפרק העוסק בהכנות למלחמה ולעיל בהערה 20 שהעלנו השערה המבדילה בין נירים לכפר דרום לדוגמה, שנירים הייתה נקודה פחות אסטרטגית מבחינת המצרים ולא היוותה גורם מסוכן לעומת כפר דרום שהיה על הציר הראשי של המצרים.

פרק ה- לאחר הקרב: היבטים אזוריים וחברתיים בקיבוץ נירים בתקופת המלחמה

בין ותיקים לעולים

בחצות הליל של יום הקרב נשלח מברק מקיבוץ נירים בדנגור לנירים בראשון:
"לנירים בראשון!

הבוקר הותקפנו על ידי כוחות מצריים כבדים. הרעשת התותחים והטנקים נמשכה שתיים עשרה שעות. הדפנו את ההתקפה. לקחנו שלל רב. מחוץ למחנה מתגוללות 35 גוויות של המצרים. הנקודה הרוסה. נפלו שבעה חברים: דודו, יוסי, בצלאל, אפרים, צבי, רבקה וגיורא. הרוח איתנה, יש לנו אוכל. שלחו בגדים ופלמחניקים. היו שלום, דנגורים".⁴⁸

המשפט האחרון הכעיס מאד את העולים שמקרב הלוחמים. היה בו רמז עבה לכך שרק פלמחניקים יכולים להילחם כראוי. גם לאחר יותר מ-60 שנה זועקת צופיה הדס, אחת מהעולים שלחמו בקרב, "זה לא פייר! עברנו את הלחימה. הרוב היינו אנחנו. מעטים היו הישראלים".⁴⁹ אירוע זה הציף מתיחות שהייתה קיימת בין הישראלים ובין העולים, חלק גדול מהם ניצולי שואה. הישראלים היו צברים עוקצניים והעולים בחלקם הביאו עמם מטען רגשי מהשואה. לדברי חיים שילה, חבר קיבוץ נירים, "ייתכן שזה היה גורם עזיבה של חלק מהעוזבים את הקיבוץ בסוף המלחמה".⁵⁰ לאחר שנים כתב דן עמית, ניצול שואה, שלחם בקרב דנגור: "היום לאחר שנים ניתן להודות ששגיאות נעשו משני הצדדים, אולי גבהות לב מצד אחד, וחוסר רצון ויכולת להילחם על מקומנו, והרצון להפנים זיכרונות ורגשות מצד שני. אם כך ואם כך רוצים אנו לומר, אחים היינו, לנשק ולדם".⁵¹

התבגרות וסערת רגשות לאחר הקרב

לאחר הקרב הגדול ניתן להבחין בשינוי שהתחולל בקיבוץ. חברי הקיבוץ היו בחורים צעירים, בשנות העשרים המוקדמות של חייהם. רובם אפילו לא היו נשואים. ביום אחד בחורים ובחורות אלה נתקלים במוות וזה גורם להם לשינוי. ניתן לחוש את השינוי אפילו בעיתונים הפנימיים המוצאים על ידי הקיבוץ. עד למלחמה היה שער העיתון נכתב באווירה קלילה, ואילו בעיתונים שלאחר מכן הדבר משתנה. למשל בעלון בחברה ובמשק שיצא בתאריך 26.06.1948 כותב העורך בשער העלון על הצורך להמשיך בחיים למרות הצער הרב.⁵² הדבר ניכר ביתר שאת בשיחת קיבוץ שהתקיימה בראשון-לציון יום אחד בלבד לאחר ההתקפה הגדולה. חלק מן החברים מרגישים שכל ההתעסקות עם העבודה בראשון-לציון היא מיותרת ויש אף שמכנים אותה "סתם עשיית כסף". יש רצון לרדת ולתגבר את דנגור⁵³ והתעסקות עם היום-יום של העבודה נראה חסר טעם לעומת הקרב הגדול ולעומת החברים שנפלו. בסופו של דבר הם מחליטים כי נטישת כל העבודות והמפעלים בראשון-לציון תביא לקריסת הקיבוץ ולכן יש להמשיך

⁴⁸ ארכיון נירים.

⁴⁹ הקרב על דנגור. תסריט ובימוי: יהודה קווה, עריכה, דליה גוטמן, 2012.

⁵⁰ בראיון שערכתי עמו ביום 25/04/2016.

⁵¹ לעיל הערה 49.

⁵² ראה באיורים 9-10 בנספחים עלונים מאותה תקופה.

⁵³ גם מקרב המגויסים בקיבוץ היה רצון לעזוב את יחידותיהם באשר הם שם ולהגיע לדנגור על מנת לתגבר את הנוכחות. "מכתב ממוסה" 22.05.1948. ארכיון נירים.

בעבודה- אך גם לשלוח תגבורת לדנגור.⁵⁴ שני חברים החליטו על דעת עצמם לרדת לדנגור והיה דיון ארוך אם לסלק אותם מן הקיבוץ בשל אי-ציות זה. לבסוף, בשל המצב הביטחוני הוחלט להשאירם.⁵⁵ יש לציין שהחזקת שתי נקודות לא הייתה קלה לקיבוץ, שלא היה מרובה בחברים, ופעם אף עלתה הצעה לחסל את אחד מהענפים בראשון בשל המחסור בכוח אדם.⁵⁶ וכך, לאחר הדיונים, המשיכו החיים בשני מקומות שונים, בדנגור ובראשון-לציון. בראשון-לציון החיים התנהלו כמו לפני המלחמה, בעבודות השונות. חברי הקבוצה מקבלים אף שטחים נוספים לעיבוד חקלאי⁵⁷ והרפת מתפתחת.⁵⁸ למרות שראשון הינה לכאורה רק מקום זמני, יש רצון לפתח את החקלאות, גם מטעמים אידיאולוגיים⁵⁹ וגם מטעמים כלכליים של עצמאית יחסית בתחום ההזנה.⁶⁰

חיים חברתיים

מבחינה חברתית, גם בזמן המלחמה, כמו לפני, יש רצון לפתח חיים תרבותיים. כך ב-23.07.1948 הוחלט לקיים פעולות תרבותיות גם באמצע השבוע "למרות העובדה שהטוחנים חוזרים לאחר השעה עשר". מפעם לפעם יש ניסיונות לחזק את ועדת התרבות, אך לא תמיד ניסיונות אלה צולחים.⁶¹ בתאריך 02.01.1949 התפרסם מאמר ארוך בעלון בחברה ובמשק בשם "על הפעולה התרבותית וההשתלמותית" והוא פותח במשפט "אין לך שטח משטחי חיינו שדשנו וחזרנו ודשנו בו בקיבוצנו, כמו שטח זה ששמו הפעולה התרבותית וההשתלמותית בקיבוצנו..." דומה שמשפט זה מאפיין נקודה זו. במאמר זה עולות שתי נקודות מעניינות: האחת, היא הקשר הסיבתי בין חוסר פעילות תרבותית לבין שיעור העזיבה את הקיבוץ. כותב המאמר קושר בין השניים, שכן לדעתו כאשר האדם אינו חש תוכן משמעותי לחייו, הוא שואל את עצמו לשם מה כל היגיעה במסגרת הקיבוצית, ופונה לפתרונות קלים יותר מחוץ לקיבוץ. השנייה, במאמר מוזכר כי דווקא בדנגור מצליחים ליצור תרבות וחברה, וישנן התכנסויות חברתיות במקלט, אולי דווקא בשל החיים הצפופים ביחד.

גם החיים המשפחתיים מתפתחים, נולדים עוד ילדים, ובפברואר 1949 מוקמת ועדת חינוך שתפקידה לדאוג לצרכי הילדים ולהקמת בית ילדים.⁶²

⁵⁴ שיחת קיבוץ, 16.05.1948, ארכיון נירים.

⁵⁵ שיחת קיבוץ, 29.06.1948; שיחת קיבוץ 06.07.1948, ארכיון נירים. אחד משני חברים אלו היה נתנאל "נניק" קוטלר, שנהרג ב-22.09.1949 כאשר עלה על מוקש בזמן סיור בשדות נירים. בדף הפייסבוק של בית המגן פורסמו מכתבים שלו בהם רואים שהוא ממש כועס ש"תקעו" אותו במוסך במקום לעשות דברים משמעותיים במלחמה. בין השאר הוא כותב "באופן כללי די עליז אצלנו אבל אני קצת לא משלים וזה מתבטא בהרבה דברים. בזמן האחרון אבדתי הרבה חברים שאתם חייתי כאח עם אחים במשך שנים. ברור שקשה להשלים ולשבת בבית כ"דביל" מלא וגמור ואת מערכת העצבים לשמן בציונות ופראזות לבל תחרוק, ולשים תעודת ממלא חובה בכיס... עומדים לעשות לי עוול בקיבוץ. רוצים למשוך אותי מתוך המלחמה הזו ולרתק אותי לגרז'.... את שומעת, אטה, זה פשוט אי-צדק, זאת חוסר גישה מינימלית. פשוט ליקוי במערכת המחשבה בקבוץ: שיתנו לי לגמור את המלחמה כמו שלרחל נתנו ללמוד לשיר..."

⁵⁶ שיחת קיבוץ, 22.05.1948, ארכיון נירים.

⁵⁷ "בשולי הגיליון" בחברה ובמשק 10, יולי 1948, ארכיון נירים.

⁵⁸ בחברה ובמשק, 02.01.1949, ארכיון נירים.

⁵⁹ בחברה ובמשק, 19.02.1949, ארכיון נירים.

⁶⁰ "מפנקסו של גזבר", בחברה ובמשק, 08.1948, ארכיון נירים.

⁶¹ למשל שיחת קיבוץ ב-28.06.1948 וב-06.07.1948, ארכיון נירים.

⁶² שיחת קיבוץ, 12.02.1949, ארכיון נירים.

החיים בדנגור

בדנגור החיים אינם קלים. ראשית, ההרס היה כמעט מוחלט,⁶³ ולמעשה הקיבוץ מתנהל מתחת לפני השטח, פשוטו כמשמעו, והוא אינו קיבוץ אלא מוצב צבאי המתחזק את עצמו ומגן על הסביבה.⁶⁴ החיים מתנהלים מתחת לפני הקרקע כאשר מדי פעם יש הפגזות.⁶⁵ החברים נמצאים רוב הזמן בעמדות. ביומנה כותבת פנינה קלי:

"התיישבו המצרים... עושים חיים, ולנו לא נותנים להוציא את הראש החוצה. הפכנו כמעט לכפר דרום. הולכים רק בתעלות. כלומר, מי שהולך גלוי בשעות היום, נשמע מיד הזבנג הידוע, והחבר'ה טסים בבהלה פנימה לתוך המקלטים ומתחילים לספור. כשמגיעים למספר 12 נשמע פיצוץ..." (16.07.1948)

לפעמים החברים כותבים על הקושי לחיות מתחת לפני האדמה וגם על הקושי להיות חסר מעש.⁶⁶ מאידך במכתבים הנשלחים מדנגור לראשון מתוארים החיים באופן מחויך ובאווירה המזכירה מחנה חיילים ואף קליל מכך.⁶⁷ עם הזמן יושבי דנגור מפתחים את החיים מתחת לאדמה, כאשר גולת הכותרת היא "מתקן המראות" שהמציא אלישע קלי (בעלה של פנינה קלי שכתבה את היומן).

כאמור, המבנים בדנגור שכנו מתחת לאדמה. לא היה סולר או חשמל שיועדו לתאורה ולכן הייתה בעיה של חושך במקלטים. חבר הקיבוץ אלישע קלי המציא מתקן שבו מראות יעבירו את קרני השמש פנימה, בדומה למנגנון של פריסקופ, אך החידוש שבהמצאתו היה סיבוב המראות באופן שתמיד יפנו לכיוון השמש. רבים באו לראות מתקן זה והוא הפך להיות מוקד עליה לרגל לגנרלים ואישי ציבור.⁶⁸ רק במרץ 1949 מגיע גנרטור לדנגור שבאמצעותו הניסו את החשיכה.⁶⁹ המצאה נוספת שהייתה בדנגור הייתה "שדרוג" מרגמה והגדלת טווח הפעולה שלה על ידי הוספת חומר נפץ.⁷⁰

מתחת לאדמה נבנים מקלטים, כמו גם חדר אוכל ומטבח. תנור לאפיה הובא לנקודה ומכיוון שהיה גדול קודם הכניסו אותו לאדמה ורק לאחר מכן הושלמה בניית תקרת המקלט, שלא הייתה אלא תערובת אבנים וחול.⁷¹

בין החברים התקיים דיון מי צריך להיות בדנגור/ראשון-לציון, והאם זה תלוי ברצון איש ואיש. לבסוף החברים דגור העבירו את הסמכות למזכירות לקבוע מי יחיה בדנגור ומי בראשון.⁷²

⁶³ מרכז המשק פרסם בעלון "בחברה ובמשק" שיצא לאחר הקרב את פירוט הנזקים בדנגור. הנזקים כללו הרס של מבנים, כלי עבודה, יבול חיות, מזון לבע"ח ולאדם, גנרטור, מכונות יהלומים, צינורות ועוד והסתכם ב-12,500 לא"י. ראה גם תמונה של בית הביטחון ההרוס באיור 11 בנספחים.

⁶⁴ ראה באיורים 16-12 בנספחים תמונות מהחיים בדנגור באותם ימים.

⁶⁵ "אמש נתחדשו ההתנגשויות באזור נירים בנגב", מעריב, 23.12.1948; "קרבות התלקחו באזור נירים בנגב", דבר, 24.12.1948; "המצרים התקיפו עמדותינו בנגב ונהדפו מעמדותיהם", הצופה, 07.12.1948. ובד"ח יומי של חטיבת הנגב

"4 מצרים החלו אתמול להתחפר במרחק ק"מ מנירים הם פתחו באש", הארכיון הציוני, תיק מס' A24632-100

⁶⁶ יחדיו 19.02.1949, "לקראת הבאות", ארכיון נירים.

⁶⁷ בעלון "בחברה ובמשק" 9 שיצא באוגוסט 1949 מסופר על יציאה לקטיף סברסים ומתואר באופן מחויך בישול האוכל. כן מתארת פנינה קלי ביומנה ב-07.08.1948 חברים "סוררים" שבאים לארוחות רק עם גופיות והם מנסים להיאבק בתופעה עד ש"כוחות ההיגיינה נצחו, והבחורים התחילו ללבוש חולצות..." ובחוברת "נירים מול אויב", שהוציא הקיבוץ כשנה לאחר ההתקפה מתואר הווי של מלחמות חול בין החברים (עמ' 43).

⁶⁸ תמונה של "מתקן המראות" ראה איור 17 בנספחים.

⁶⁹ יחדיו 15, 1949, ארכיון נירים.

⁷⁰ תמונה של המרגמה ראה איור 18 בנספחים.

⁷¹ בראיון שערכתי עמו ביום 25/04/2016 וראה תמונה של הכנסת התנור באיור 19 בנספחים.

⁷² יומן שיחות דנגור, 17/08/1948, ארכיון נירים.

דנגור הייתה בקו החזית עם המצרים וכפי שראינו גם חוותה התקפות שונות מדי פעם. במבצע חורב, בסוף שנת 48' כוחות צה"ל יוצאים, בין השאר גם מנירים, להתקפה על המצרים. לאורך הזמן נעשים ניסיונות לשמר בצורה כלשהו חיים של קיבוץ והוכנו תכניות לקיים זריעה של חורף בנגב.⁷³ באפריל 1949 מדווח בשמחה גדולה על "החציר הראשון בנגב".⁷⁴ בינואר 1949 יוזמים החברים בדנגור הקמת דיר עיזים.⁷⁵ עוד ניסיון לנהל חיים נורמאליים הוא קיום "ערבי מוזיקה" מדי פעם.⁷⁶

מדי פעם בפעם היו חילופי אנשים בין ראשון לדנגור ובשל התנאים הקשים, מי ש"עלה" מדנגור לראשון קיבל שבוע חופש.⁷⁷

קשר המכתבים בין ראשון לדנגור ממשיך, לפעמים רציף יותר ולפעמים פחות. נראה שנושא זה העסיק את החברים ששאפו לשמור על אחדות הקיבוץ והוא מופיע במאמרים שונים בעלונים.⁷⁸ בשיחת קיבוץ שנערכה ב-23.07.1948 ממונה אחראי בראשון-לציון על הקשר עם דנגור. מעבר לחוסר האחדות בין שתי הנקודות הלך והעמיק הפער החברתי בין דנגור לראשון. בעוד שבראשון התנהלו כקיבוץ, דנגור הייתה מוצב צבאי לכל דבר, עובדה שיצרה אופי אחר למקום, מה שהתבטא בסוגיות שונות, אשר הבולטת שבהן היא סוגיית העישון כפי שנראה בהמשך. במאמר שהתפרסם ביולי 1948 'מנבא' אחד החברים את המשבר שיפרוץ לאחר סיום המלחמה, ולכן הוא מציע למנוע אותו על ידי חילופי משמרות באופן תדיר בין דנגור לראשון- "כך יטשטשו התחומים הברורים בין שני הבתרים".⁷⁹

אידיאולוגיה במלחמה- דיונים וויכוחים

לאורך המלחמה, חברי הקיבוץ ממשיכים לעסוק ולדון בנושאים אידיאולוגיים שונים, כאשר נושא השיתוף עולה פעמים רבות מכיוונים שונים, כפי שנראה להלן. הדיונים התקיימו על גבי העלונים וב"שיחות הקיבוץ"- שגם בנוגע אליהם ולאופיין היו דיונים.⁸⁰ להלם נראה מספר סוגיות שהעסיקו את החברים.

שיתופיות

באופן כללי נראה שהחיים בקיבוץ היו מאוד שיתופיים. דוגמה לכך היא "תחרות שמות" לבן שנולד- החברים הציעו שמות וההורים המאושרים בחרו את השם "אמיר" מבין כלל ההצעות שהוצעו.⁸¹ מאידך, נראה שלמושג "שיתוף" היה ספקטרום רחב של פרשנויות, שהשתנה מחבר לחבר והיווה כר נרחב לוויכוחים.

⁷³ "מפנקסו של גזבר" בחברה ובמשק, 08.1948, ארכיון נירים.

⁷⁴ "החציר הראשון בנגב", בחברה ובמשק, 22.04.1949, ארכיון נירים.

⁷⁵ "מכתב מדנגור" בחברה ובמשק, 12.01.1949, ארכיון נירים.

⁷⁶ יומנה של פנינה קלי, 18.08.1948, ארכיון נירים.

⁷⁷ שיחת קיבוץ 03.09.1948; בחברה ובמשק 10, ארכיון נירים.

⁷⁸ בחברה ובמשק 8, 16.07.1948, ארכיון נירים.

⁷⁹ שם.

⁸⁰ ברשימה "על שיחת הקיבוץ" בחברה ובמשק 8, יולי 1948, כותב החבר יהודה על חשיבותן של השיחות כמוקד לבירור ערכי, ומיצר על כך שאין בירור אמיתי של ערכים באופן עקרוני, אלא כאשר מגיע מקרה מסוים אז דנים עליו באופן נקודתי. כמו כן הוא מדבר על סגנון הדיבור ויוצא כנגד חוסר הרצינות וקלות הדעת היתרה.

⁸¹ "בשולי הגליון", יחדיו 04.03.1949, ארכיון נירים. מדובר באמיר אבני ז"ל- הבן הבכור של נירים- שעלה על מוקש בסביבות נירים בפברואר 1971.

דוגמא לכך היא סוגיית סימון הבגדים שנידונה ביומנה של פנינה קלי.⁸² דוגמא נוספת לדיונים אידיאולוגיים היא ברית מילה שנערכה בקיבוץ בהשתתפות אורחים רבים. ברית היו "מיני מתיקה" שונים, ולא נוכח בה אף חבר קיבוץ. לאחר הברית כתבה חברה מכתב זועם לעיתון, בו היא מביעה את כעסה על עצם קיומו של הטקס על ידי מוהל ("בידיו המסואבות וכליו המסואבים-זוהי אמת!") ולא על ידי רופא,⁸³ ועל הפגיעה בחיי הקיבוץ והשיתוף:

"...כבר לא אדבר על אותם עשרות חברינו שאין להם את האפשרות לעשות מסיבות כאלה. אבל "הסגנון הקיבוצי" מה יהא עליו? מה יעשו אלו שאין להם הורים עשירים או הורים בכלל? כיצד אפשר לדבר גבוהה-גבוהה בשיחות ולהיות בורגני זעיר בחיים הפרטיים? והקיבוץ מחשה. מעניין לאן סוף-סוף פנינו מועדות".⁸⁴

לעיתים היו חברים בודדים מקבלים מתנה באופן פרטי. למי שייכת המתנה? מה מידת השיתוף הנדרשת? מה היחס העקרוני למוצרים שהקיבוץ לא מספק? כך למשל כותבת חברה:

"לפי דעתי צריכים הדברים להיות כך:

- א. אין מקום לכל הדברים שאין הספקה קטנה מספקת אותם.
- ב. במקרה שחבר או חברה מקבלים מתנה חד-פעמית, עליו להשאיר במקלחת או להעבירה להספקה קטנה.
- ג. אין לקבל באופן קבוע מכל מקור שהוא כל מצרך מסוג זה.

היו מקרים בהם ההתנגשות בין צרכי הפרט לצרכי/דרישות הכלל הייתה גורמת לדיונים רגישים ברמה האישית. למשל ב-18.07.1948 מתקיים דיון בבקשתה של חברה לקבלת "חופש חברתי" (חבר/ה שיוצאים מהקיבוץ לשנה, חיים בעצמאות כלכלית מחוץ לקיבוץ, אבל נשארים חברים ויחזרו-או לא- אחרי שנה. חופש כזה נלקח לרוב מסיבות אישיות או של עזרה למשפחה בעיר) ולעבור למקום אחר בשל קושי בעבודה וכפי הנראה גם בעיה בריאותית. המזכירות לא מקבלת את הבקשה ודנים באלטרנטיבות אחרות. כנראה שהרוחות מתלהטות שכן בפרוטוקול מצוין "לצערנו התנהלה השיחה על פסים גסים למדי ויש לציין כי בכלל בזמן האחרון ההטחות האישיות נהפכו לדבר שבטבע..." באותה אסיפה דנים בבקשה דומה של חברה אחרת, וגם שם צוין כי "הפגיעות והשיחות לא לעניין חזרו גם בעניינה..."⁸⁵ נראה שהנושא היה חשוב לחברים ולעיתים הם גלשו לפסים אליהם הם כלל לא רצו להגיע.

בשיחה משותפת בח'רבת מעין בתאריך 14.05.1949 נקבע "תקנון השיתוף". התקנון פורסם בעלון יחדיו של חודש מאי, וכך נכתב בדברי ההקדמה:

"אנו רואים את השיתוף המלא בקיבוץ כאחד היסודות החשובים בחיינו הקיבוציים-יסוד שיש לשמור עליו מכל משמר. דווקא בימים אלו, כשנעשים ניסיונות הן מן החוץ- על ידי מכווני הפוליטיקה במדינת ישראל- לערער את יסוד השיתוף הקיבוצי, והן על ידי יסודות שונים בתוך התנועה הקיבוצית עצמה- לערער את היסודות הללו,

⁸² "הודעות כלליות", יחדיו 18, ארכיון נירים.

⁸³ עוד דיון בנושא "דת" התעורר בעקבות בקשתו של חבר להינשא כדת משה וישראל עם רב, מכיוון שהדבר חשוב מאוד להורי אשתו לעתיד "כשהדבר הגיע לידי מחלה אצל הוריה". בשיחת קיבוץ בתאריך 05.06.1948 התקיים דיון והוחלט לדחות את הבקשה ברוב של 26 מול 9 שנטו להסכים לבקשה. בין השאר נטען שיש גבול לכמה אפשר להתחשב בהורים. ב-12.06.1948 נערך לבקשת החבר דיון נוסף אך גם כאן בקשתו נדחתה. בסופו של דבר החתונה נערכה עם רב (בשל המצב הבריאותי של ההורים) ונערך דיון על הפרת ההחלטה והפרת העיקרון בשיחת הקיבוץ בתאריך 19.06.1948 ובתאריך 08.08.1948. על אף ההפרה הוחלט שלא לסלק את החברים.

⁸⁴ יחדיו 15, מרץ 1949, ארכיון נירים.

⁸⁵ שיחת קיבוץ, 18.07.1948, ארכיון נירים.

קיים הצורך וההכרח לשמור בכל קנאות על יסודות השיתוף המלא בקיבוץ. יש להילחם בתוקף נגד תופעות של פריצת גדר בשטח זה ולדאוג לביצוע החיובי של תקנון זה".

התקנון עוסק בנושאים שונים, בהם: מתנות, שעונים, עטים, כסף פרטי, חפצי אומנות ועוד. באופן כללי אין להחזיק רכוש פרטי, גם מתנות שייכות לקיבוץ ואם יש צורך בפרטי מסוים ניתן להשתמש בו לזמן מוגבל.

הדיונים ברובם אפיינו חברה משותפת, ויתר על כן- חברה משותפת בהתהוות, המחפשת ובונה את דרכה הייחודית. להלן נראה כי לקראת סוף המלחמה היו חברים שהחליטו שדרך זו לא מתאימה להם יותר והחליטו לעזוב את הקיבוץ. עם זאת, אף שאלו דיונים אופייניים לחברה כזו, נראה שהעיסוק בהם תוך כדי מלחמה, שלמעשה הייתה גם מלחמת הישרדות של הקיבוץ, יש בהם אמירה משמעותית על המקום החשוב שהאידיאולוגיה הקיבוצית-שיתופית תפסה בחייהם של חברי קיבוץ נירים.

עישון

אחת מן הסוגיות החברתיות הבוערות הייתה נושא העישון. על פי "עשרת דברות השומר" חל איסור על חברי התנועה לעשן. עם זאת, היו חברים בדנגור שהחלו לעשן, אולי כתוצאה מן המצב המתוח והתנאים הלא-פשוטים. למעשה התופעה התחילה עוד לפני ההתקפה הגדולה, בתקופה בה הנגב היה במצור,⁸⁶ אך התופעה החריפה לאחר ההתקפה, לאורך המלחמה. הדבר מאוד חרה לחברים בראשון-לציון, אך הנושא לא היה פשוט.

בתחילה התיירו לחברי דנגור לעשן עד להחלטה של המזכירות. הועלו טענות שונות. בין שאר הטענות נטען גם כי המעשנים מאז ומתמיד ניסו לעשן, והמצב הביטחוני בדנגור הוא רק תירוץ.⁸⁷ שני חברים עזבו בשל הרגשה של התרופפות באידיאולוגיה. מאידך, מתוך הפרוטוקולים מתברר שהיה חבר שסולק מן הקיבוץ בשל עישון וכעת רוצה לחזור, גם במחיר הפסקת העישון (כנראה שלא היה מודע לתמורות המרחשות בנושא).

באוגוסט '48 מדווחים החברים בדנגור שהחליטו לערוך הצבעה בנושא. האפשרויות שהעלו לדיון היו סילוק החברים או ויתור על איסור העישון. בהתלבטות בין השניים הוכרע ששלמות הקבוצה חשובה יותר ולכן הוחלט לבטל את איסור העישון.⁸⁸ התנאים הקשים בדנגור סייעו להטיית ההחלטה לטובת המעשנים. כאמור, החלטה זו התקבלה בדנגור והחברים בראשון כעסו על הדבר.⁸⁹

מעבר לדיון האידיאולוגי, יש דיון כלכלי- בדבר עלות הסיגריות ומחיריהן.⁹⁰ לבסוף הוסר איסור העישון, ואף החבר שסולק בשל כך מושב לקיבוץ, לאחר שרצה לשוב, ולאחר ש"עובדת עישונו אינה מהווה עוד גורם נגד".⁹¹ מאידך הוחלט שלא לאשר תקציב למעשנים נוספים מעבר לאלו

⁸⁶ שיחת קיבוץ, 27.03.1948, ארכיון נירים.

⁸⁷ בחברה ובמשק 8, יולי 1948, ארכיון נירים.

⁸⁸ "בחברה ובמשק" 9, 11.08.1948, ארכיון נירים.

⁸⁹ שיחת קיבוץ, 13.08.1948; מכתבו של חיים שילה, 14.08.1948, בחברה ובמשק 9; "נגד העישון", בחברה ובמשק 8, ארכיון נירים.

⁹⁰ שם. "במשק", בחברה ובמשק 10, 10.09.48, ארכיון נירים.

⁹¹ "משיחות הקיבוץ", יחדיו 16, 04.03.49, ארכיון נירים. אמנם היו שהתנגדו לחזרת החבר, אך לא בשל נושא העישון. דעתם לא התקבלה.

שעישנו בתקופת ההחלטה לאשר את העישון, וזאת בשל מגבלות תקציביות.⁹² ההחלטה אמנם עוברת, אך לא בלי התמרמרות של חברים אידיאולוגיים המרגישים שהקיבוץ נפרד עם הזמן מערכיו.⁹³

גיוס ועוד

נושא העולה בדיונים רבים הוא הגיוס לצה"ל. על אף הגיוס שהיה בארץ חברי הקיבוץ לא גויסו בשל התייחסות המוסדות למשקים כמוסד הכרחי וידיעה שגיוס חברים בגיל הגיוס יפיל את הקבוצה. הנושא נידון לא אחת בעלונין, כאשר מתוך הדיונים עולה כי הגיוס "קסם" לחברים הרבה יותר מאשר חיי היום-יום במשק,⁹⁴ אלא שהממונים השונים בקיבוץ היו מזכירים את חשיבות אחזקת המשק כראוי.⁹⁵

היו גם דיונים בשאלת היחס לערבים, כאשר אלו שאינם מאמינים ב"אחוות העמים", כונו "עשבים שוטים".⁹⁶ נקודה מעניינת בהקשר זה היא שליד ח'רבת מעין, הנקודה אליה עברו מדנגור, גדלה תבואה שהייתה של ערבים שברחו מהמקום ואנשי נירים מבקשים רשות לקצור אותה בה בשעה שהאפוטרופוס הכללי לנכסי הנפקדים רוצה 50% מהיבול, ואנשי נירים מבקשים מיוסף ויען, מראשי קק"ל לעזור להם לקבל את כל היבול על מנת שיכולו להשתקם מההרס הגדול של הקיבוץ.

המעבר לנקודת הקבע

כפי שהוזכר לעיל, הקיבוץ בדנגור נהרס בהתקפה המצרית והיה צורך לבנותו מחדש. בנוסף לכך התברר כי אדמות דנגור אינן מתאימות לחקלאות. הן היו חוליות והאפשרות לגידול תבואה הייתה מצומצמת ביותר. מכיוון שכך, התחילו לעלות מחשבות על מעבר לנקודה אחרת.⁹⁷ בינואר 49' מתקיים דיון ראשון באפשרות לעבור לנקודת התיישבות קבועה.⁹⁸ בהמשך מתקיימים דיונים נוספים ועולים צדדים בעד ונגד. היה רצון לעבור לנקודה בה יהיו קרקעות שיותר יתאימו לחקלאות מאשר אדמת דנגור החולית, מאידך היה חשש מעצם המעבר אל הלא-ידוע, רצון להישאר בשל חשיבותה האסטרטגית של הנקודה וידיעה על התקפה מצרית נוספת הממשמת ובאה, וטיעון ש"לא נאה לדרוש שקיבוץ אחר יבוא כאן במקומו ואנו נבחר לנו מקום טוב יותר".⁹⁹ הצעה מעניינת שהעלה אחד החברים הייתה לעבור לסביבות ברור חיל, אם כבר מחפשים אדמה טובה יותר. יש שהתלבטו אם אי אפשר להישאר בנקודה בדנגור ולעבד אדמות טובות יותר במרחק קילומטרים ספורים.

⁹² ארכיון נירים.

⁹³ "הננו מוכנים להילחם בעד כל עיקרון צודק ולהיות קיצוניים עד... (הנקודות במקור) שהדבר עלול לפגוע בנו" "יחדיו", 10.09.1948; מאמרו של עפרון בעלון בחברה ובמשק 9 "השגות על שיתוף" בו הוא מבקר את חוסר השיתופיות בקיבוץ ומביע דאגה מכך שאנשים דואגים רק לעצמם; יחדיו 13, 19.02.1948 "רוב בקשר לעישון", ארכיון נירים.

⁹⁴ ראה לעיל הערה 55 לגבי רצונו של "נניק" להיות שותף למלחמה ולא לאחזקת הקיבוץ.

⁹⁵ "בחברה ובמשק", 16.07.1948, ארכיון נירים.

⁹⁶ "על הסף", בחברה ובמשק, 28.05.1949, ארכיון נירים.

⁹⁷ בשיחה בע"פ עם נמרוד חפץ, חבר קיבוץ נירים היום ומנהל "בית המגן" בנירים, הוא אומר שהיה גם שיקול רגשי של קושי להמשיך לגור בנקודה בה נפלו חברים טובים. מאידך בפרוטוקולים יש המדברים בעד הישארות בנקודה, בין השאר משיקולים רגשיים- וכנראה מדובר על הרצון שלא לעזוב נקודה שאנשים חירפו נפשם למענה. למשל בשיחת קיבוץ בתאריך 29.01.1949. סיפור מעניין הוא סיפור קבורתם של המגינים שנפלו בהגנה על דנגור. כזכור הם נטמנו בקבר אחים בדנגור. עם המעבר לנקודת הקבע תכננו במשרד הביטחון להעביר את הקבר לבית הקברות הצבאי בבאר-שבע. חברי נירים לא הסכימו לזה ובאישון לילה העבירו את הגופות למנוחת עולמים בנקודת הקבע בנירים. לדבריו של נמרוד, מעשה זה, יחד עם מעבר לנקודה ממנה ניתן לראות את דנגור מראים על ההיבטים הרגשיים הרבים הקשורים במעבר מדנגור לכל נקודה אחרת שהיא.

⁹⁸ "מישיבות ועדת המשק בראשון", בחברה ובמשק, 13.01.1948, ארכיון נירים.

⁹⁹ דף סיכום ישיבה, לא ידוע זמן. ארכיון נירים.

ב-18.01.1949 מתכנס שוב הקיבוץ לדון בנושא ומעלים 3 הצעות: א) להישאר בקרבה יחסית, ולעבור רק כק"מ מהנקודה ההרוסה. ב) לעבור לשיך נורן. ג) לעבור לח'רבת מעין.
 בח'רבת מעין היה מוצב צה"לי ולמעשה ההצעה הייתה "להתחלף" עם הצבא- הצבא יעבור לדנגור וחברי נירים יעברו לח'רבת מעין. במרץ 1949 מתקבל האישור לעבור לנקודה חדשה- ח'רבת מעין.¹⁰⁰ באפריל 1949 כבר ישנה נוכחות בחרבת מעין, ומתלבטים כיצד להעביר את הרפת מראשון לחרבת מעין.¹⁰¹ במאי כבר מדווחים בעלון "יחדיו" ש"חרבת מעין הפכה למשק". עם ההעברה, כותב מרכז המשק מכתב נלהב לחברים בו הוא מדגיש את חשיבות פיתוח הנגב, תוך התייחסותו לכך שתקופת המלחמה הייתה גורם ל"הווייה בלתי יוצרת" ויש לצאת מאווירה זו.¹⁰²

משבר

לאחר המלחמה היה משבר בקיבוץ שהתבטא בעזיבת חברים.¹⁰³ במאמר ארוך בעלון¹⁰⁴ דנים עמוקות במשמעות הקיבוץ, האידיאולוגיה, הקושי בחיי היום-יום האפורים ועוד. נראה שנושא זה הטריד רבות את חברי הקיבוץ וגם אלו שנשארו היו צריכים לברר לעצמם את עמדתם, מדוע הם נשארים ולא עוזבים ומהו היחס לאלו שעזבו. אחד הנושאים שבלטו בתחום הוא היחס בין צרכי הפרט לצרכי הכלל.¹⁰⁵ שתי בחינות היו לנושא- גם כאשר האדם פרטי הרגיש שצרכי הכלל באים על חשבוננו ומיצרים את צעדיו, אך גם מהצד השני, כאשר היה צורך שחבר פרטי יגייס את עצמו בצורה מיטבית לצרכי הכלל, מה שלא תמיד קרה.¹⁰⁶ אחד הנושאים שמאפיין נקודות אלו הוא נסיעות לחו"ל, האם ראוי וציוני או שמא זה נוגד את ערכי הקיבוץ.¹⁰⁷ באופן כללי ניתן לומר שתקופת המלחמה, עם כל אתגריה הצבאיים, האזרחיים והחברתיים חידדה את ערכי הקיבוץ והיו כאלו שמצאו שאין הם מצליחים למצוא הזדהות מלאה עם ערכי הקיבוץ ועם מה שהם תובעים מחבריו.

¹⁰⁰ יחדיו 15, מרץ 1949, ארכיון נירים.

¹⁰¹ "הרפת כיום ותכנית השקעה לשנה הבאה", בחברה ובמשק 22.04.1949, ארכיון נירים. ראה גם איור 20 בנספחים.

¹⁰² "עם ההעברה", בחברה ובמשק, 22.04.1949, ארכיון נירים.

¹⁰³ למשל בעלון "יחדיו" 16, מרץ 1949, מדווח על עזיבת שלשה חברים, ומצוין "כדאי אולי לדבר על עניין העזיבות..."

¹⁰⁴ שם, מאמר מערכת.

¹⁰⁵ ש. גבעולי, פרקי חיי, הוצאת המחבר, עמוד 112; מאמרו של חיים שילה ב"יחדיו" 15, שם הוא מדבר בעיקר על קשיים פרטיים של כל חבר.

¹⁰⁶ למשל במאמר "הקיבוץ והמשק", בחברה ובמשק 02.01.1949, ארכיון נירים.

¹⁰⁷ יחדיו 14, 04.03.1949, ארכיון נירים.

סיכום

חיים בר לב, לימים הרמטכ"ל ושר בממשלת ישראל, אמר בריאיון לעיתון מעריב:¹⁰⁸
 "כל נירים הייתה אפופות עשן ואש. הם לא יעמדו בזה- רצה לי מחשבת אימים
 בראש- אי אפשר לעמוד בזה. אחר כך נמוגו תימרות העשן. אימצתי את עיני לראות
 הגדוד המצרי בתוך נירים, אבל ראיתי אותו נסוג. לא האמנתי למראה עיני: איך? עם
 רובים וסטנים ומרגמה אחת, נגד גדודי ארטילריה, רגלים ושריון? כיצד?
 שבעה הרוגים נקברו באותה שבת בנירים, אבל ההתקפה הראשונה, וגם השנייה,
 נהדפו על ידי גיבורי נירים. ואז ידעתי שני דברים: שנירים תחזיק מעמד, בניגוד לכל
 תורה מלחמתית, ועל אף הפער הכביר בכמות הלוחמים ובאיכות הנשק; ושהמצרים
 לא יוכלו לנו, למרות תותחיהם, שריוניהם, מטוסיהם- לעומת הנשק הקל שלנו, בלי
 שום מטוס, בלי שום טנק, בלי שום תותח".

ריאיון זה של חיים בר-לב שצוטט בקצרה בספרו של בני מוריס שהוזכר במבוא לעבודה זו, הוא זה
 שהביא אותי למעשה לכתוב דווקא על נירים. עניין אותי- מהו הקרב שהיה כל כך מכריע בעיני
 בר-לב? בר-לב דיבר על הקרב כמאפיין את המלחמה בכללותה: המצרים היו עדיפים על פני לוחמי
 נירים, בסד"כ ובאמצעי לחימה, ובכל זאת נסוגו ולא כבשו את הנקודה; כך גם לא יצליחו המצרים
 בשאר המקומות ובכל המלחמה. למעשה יש כאן מעין הסתכלות של "מיקרו-היסטוריה", מקרה
 אחד שנתפס כמייצג חלק משמעותי בתמונה בכללית.

האם גם בהיבט האזרחי אפשר להסתכל על נירים כמיקרו-היסטוריה של החברה האזרחית
 היהודית בארץ ישראל בזמן מלחמת העצמאות?

החברה בנירים של 1948 היא חברה צעירה. כמעט ואין זוגות נשואים, ויש ילדים מעטים בלבד. יש
 בה "צברים" התופסים את החיים בצורה קלילה יחסית ואתם עולים, חלקם ניצולי שואה, שעברו
 בחיים דברים לא פשוטים. זוהי חברה אידיאליסטית, שבה יש לערכים ולהשקפות עולם מקום
 משמעותי ומרכזי בחיים. עם זאת, היא חברה ששואפת לחיות חיים רגילים, עם תרבות, סרטים
 ומעט בילויים, מחפשת למצוא איזון נכון בין הערכים ובין חיי היום-יום ומתלבטת ושואלת את
 עצמה מהי צורת החיים הנכונה. בנירים צריכים לעבוד קשה, כי הבית בנגב הפך למוצב ויש
 להקצות כוח אדם חיוני לאחזקת הנקודה ובנוסף צריך להמשיך לעבוד בראשון-לציון על מנת
 לפרנס את הקיבוץ. העבודה היא גם קשה נפשית, כי תנאי החיים בנגב אינם קלים, ובראשון-
 לציון, גם אם היה יותר נוח, היה פחות זוהר והרבה יותר אפרורי. בנירים יש וויכוחים גדולים,
 והם נובעים מאכפתיות ורצון לעצב את פני החברה המתרקמת בצורה הנכונה בעיני כל אחד,
 ומכיוון שהדברים נוגעים בנימי נפשו של כל אחד הוויכוחים מתלהטים ועוברים לעיתים לפסים
 אישיים. נירים קרועה לשתי קבוצות, אזרחים ולוחמים (אלו היו למעשה חיייהם של החברים בנגב)
 והיא מנסה לאחות אותם לחברה אחת. והחשוב מכל- חרף כל הקשיים נירים עומדת בהתקפה
 הצבאית ומתמודדת בהצלחה עם האתגרים השונים לכל אורך המלחמה. בשורה התחתונה,
 הקיבוץ ממשיך להתקיים, למרות האבדות הקשות בנפש וההרס הגדול בקיבוץ.

האם אפשר כך לתאר את מדינת ישראל כולה בזמן מלחמת העצמאות? אני סבור שגם אם אין זה
 תיאור מדויק, הוא לא רחוק מהמציאות כפי שהייתה.

¹⁰⁸ ימים ולילות, 03/05/63.

באופן אישי, לאחר ההעמקה בסיפורה של נירים, קשה לי שלא להסתכל על חברי נירים בתש"ח בהשתאות גדולה, על עמידתם בקשיים, על הנחישות להמשיך ולדבוק בערכים גם כשהתנאים אינם נוחים ועל עצם זה שהקיבוץ המשיך להתקיים, ולמעשה הוא פורח ומתפתח עד היום. ייתכן ורוחם של מייסדי הקיבוץ ממשיכה גם לדורות הבאים והקיבוץ ממשיך להתקיים בנחישות על אף האתגרים הביטחוניים שעמדו לפתחו לאורך כל שנות קיומו, היום כמו אז, בהיותו קרוב לגבול הדרומי, בסמיכות לרצועת עזה.

נספחים

איור 1. מפת החלוקה של ארץ ישראל לפי החלטת האו"ם ומיקומה של נירים. הספרה 1 מייצגת את מיקומה של דנגור, מיקומה הראשון של נירים, והנקודה 2 את מיקומה היום. מעט מזרחית לה נמצאת ח'רבת מעין, המקום אליו עברו מדנגור

איור 2. הקמת דנגור. צילום מסך מתוך הסרט "בית אבי" שיצא בשנות הארבעים של המאה ה-20. הסרט הוא עלילתי, אך שולבו בו קטעים מתוך הקמת הקיבוץ. באדיבות "בית המגן"

איור 3. המאהל הבודאי בכניסה לדנגור. באדיבות ארכיון נירים

לעזרתו של עקיבא כחננון.

ד) הועדה קובעת, כי על הארגון לעשות הכל כדי שהחכנון יגמר בהקדם האפשרי ועל כל פנים שלא יפריע לאפשרוה של גמר הכצורים והחפירות תוך חודש ימים.

ג. סעיף מכונות

לאחר ששומעים דו"ח על מצב משלוח הכולדוזרים לתפירה, קובעים, כי על סולל-כונה לעשות את הכל, כי לצרכי העבודה יהיו במקום 6-7 כולדוזרים מהתנן, מחוץ לאלה שאפשר לגייס מהנגב. כדרך כלל צריך להביא מכונות כמספר כזה, שיוכלו לבצע את העבודה תוך חודש ימים.

הועדה רושמת לפניה את הודעה מר כודננין, כי הסרנצר נמצא כרחובת ויגיע לניר-עם תוך יום יומים.

ד. סעיף האורה וטלפונים.

דוחים את כירור הסעיף הזה לדיון נוסף לאחת הישיבות הקרובות.

ה. סעיף גרז'

הח' כוגנוב, שהוזמן לסעיף זה, מוסר כי הכלים הדרושים לגרז' וכעלי המקצוע, מוכנים ואפשר להפעילם תוך יומים שלושה. העיכוב העיקרי הוא רק כזאת, שטרם סודרו הצריפים וטרם סודר המקום לקביעת המכשירים של הגרז'.

לאחר חילופי דברים, מחליטים, כי על הא'א כטיין וכודננין לדאוג לכך שיוכלו להקים את הגרז' תוך הימים הקרובים ביותר.

ו. סעיף תוספת אנשים

הא' שטיין מוסר, כי הנקודות הכאות השלימו וישלימו כימים הקרובים אם מספר האנשים בנקודות עד ל-50 כדלהלן:

א. טער	ד. משמר הנגב
ב. כארי	ה. רכיבים
ג. הצירים	ו. בית אשל

הישובים הלוצה ומכטחים מכררים את אפשרוה השלמת מספר האנשים ל-50, ויתנו תשובתם כימים הקרובים.

הישובים תקומה, נכטים, שושה ושדה עקיבא, הודיעו כי לא יוכלו להשלים את מספר האנשים בדרוש.

הישובים נירים, אורים, צאליים, גכולוח, נחשונים, ושוכל, לא יכולים לפתור את השאלה מבלי תוספת אנשים מהתנן, כאשר אנשיהם יושבים כמושבות או ע"י ערים יחד עם משפחותיהם וילדיהם. אין לדבר על העברת האנשים כלי הילדים והעכרת הילדים הרי לא באה בחשבון.

לאחר חילופי דברים מחליטים, כי על מר שטיין לתת תשובה בענין השלמת הנקודות עד לישיבה שתקיים ביום הרביעי.

ז. תקון הקו

הא'א שקולניק וקוזלובסקי מוסרים על מצב הקו ועל הגניבות המתמירות של צנורות מתוך הקו.

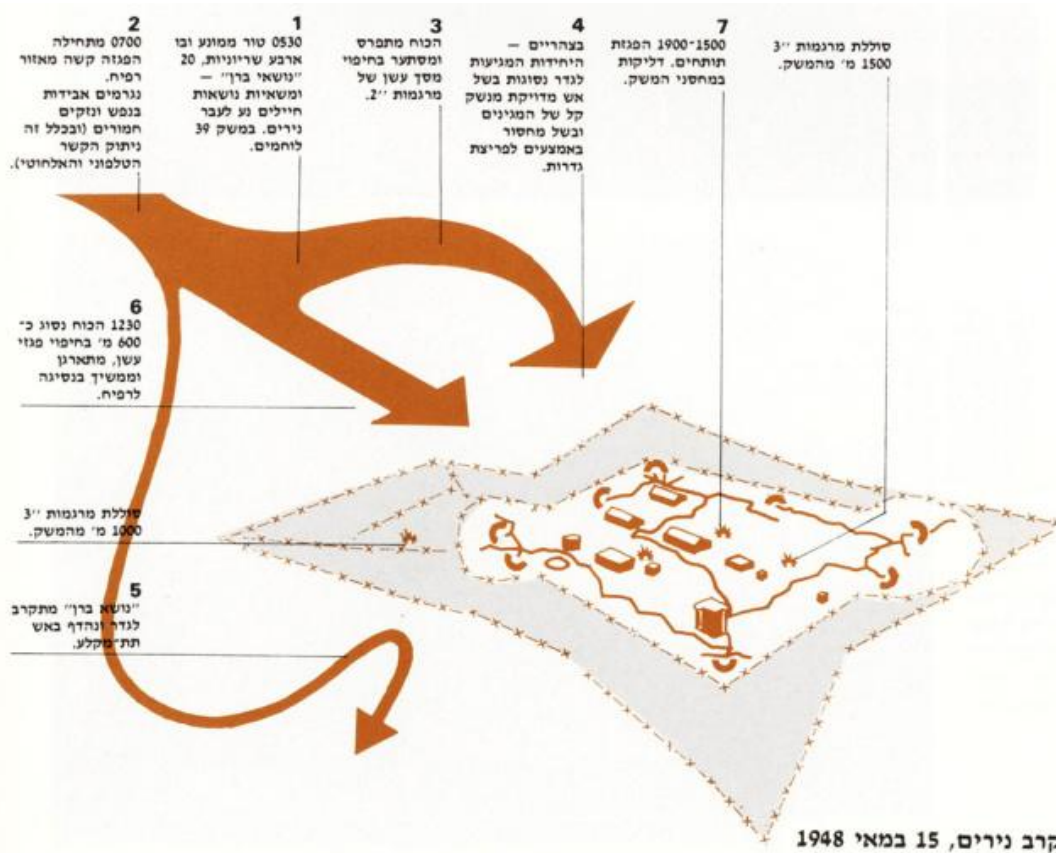
מחליטים:

17/04/2016 11:01

איור 5. דגם נירים ערב ההתקפה שהוקם בבית המגן בנירים - נראה כמוצב יותר מאשר כקיבוץ

איור 6. תרשים ההתקפה על נירים-דנגור. באדיבות "בית המגן"

איור 7. חדר האוכל ההרס עם הסיסמה הסמלית שנשארה שלמה. באדיבות ארכיון נירים

בשם אלהים המרחם עלינו
"אמר אלהים אים האויבים שלק רוצים בשלום
לשעה ברצונם. אלהים הוא הטובע. ודע".

במילים הקדושים בהקודק אני פונה לתושבי
הקיבוץ ומקבל עליו להתנה לפי מולום הקדושים
הנר. מיטרתינו הוא לדבוא שקנו בינוכם. בתנאי
שכל אתם תתנהגו בשלום. ומצולו את הייכב את
וכשכם ואת ילדיכם.

אוק היא כונתנו להתהול במלחמה. רק במקרה
של התנגדות. שתהיה לבטלה ולא תמשק זמן רב.
ורק במקרה שתנסו לחרום את המחסנים והמוזק
שבידיכם.

ובכך אני עונים לכל התושבים להניח את
הנשק בשקט. להניף דגל לבן. למכיר את כל
המושת. מוקשים וכר ציוד מלחמה. לאכף את
במקום אחד. בלי להשמיד אותו.

נא להוציא לפועל את כל הפסודות האלה.
במישק שעה מוזמן קבלת הכוזה ה ה.

אחרי שעה. כל מי צרא ישמע לפנייתנו יחשב למתנפל...".
יחשב כמתנפל ויזכיר שברצונו ל להג.

בר אלהים: "כאשר יתקפו אותנו - תענה
בנה - ותהי שאלהים נגד הטובים".

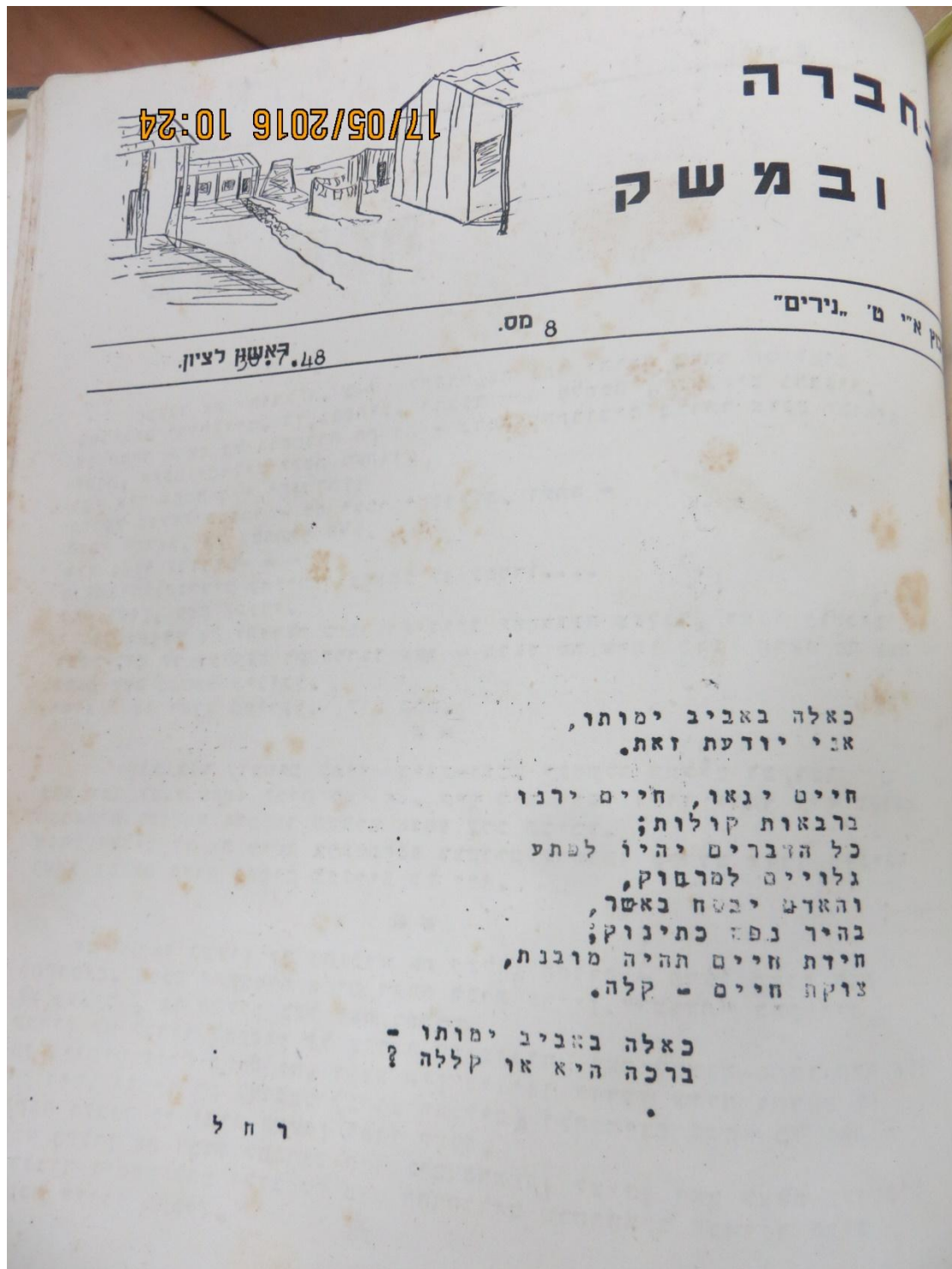
(מודקורן)
זהים וזכבני. האמר את ה ה.

17/05/2016 08:56

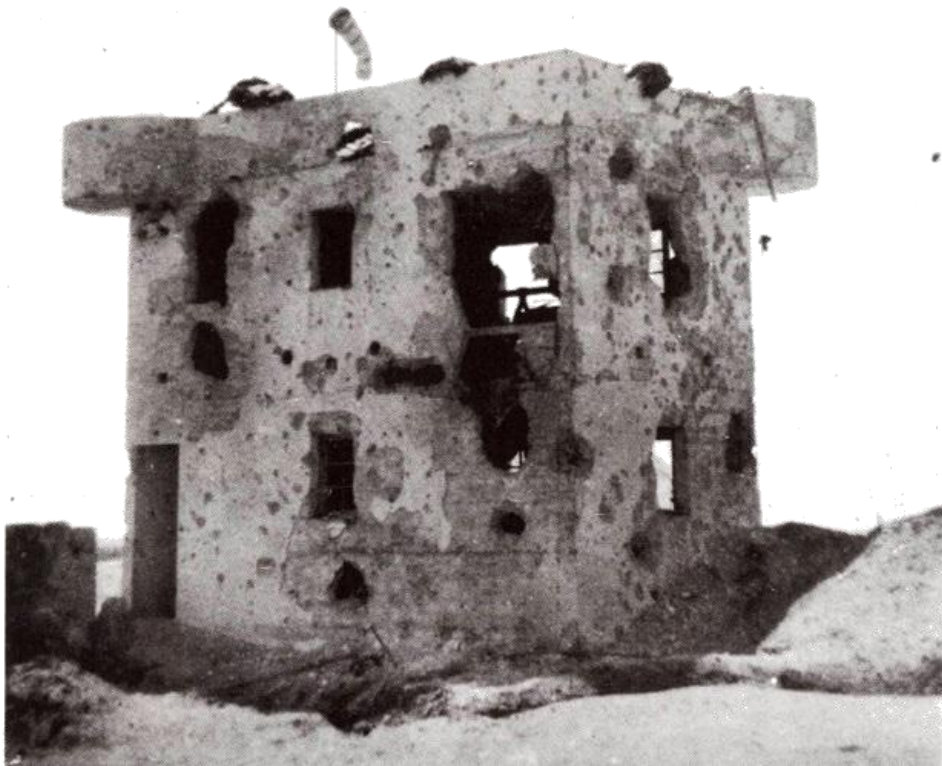
איור 8. המנשר שפיזרו המצרים ביום הקרב ובו תביעת כניעה. "אחרי שעה כל מי שלא יישמע לפנייתנו יחשב למתנפל...". באדיבות ארכיון נירים

איור 9. שער עלון הקיבוץ הראשון שיצא לאחר ההתקפה. באדיבות ארכיון נירים

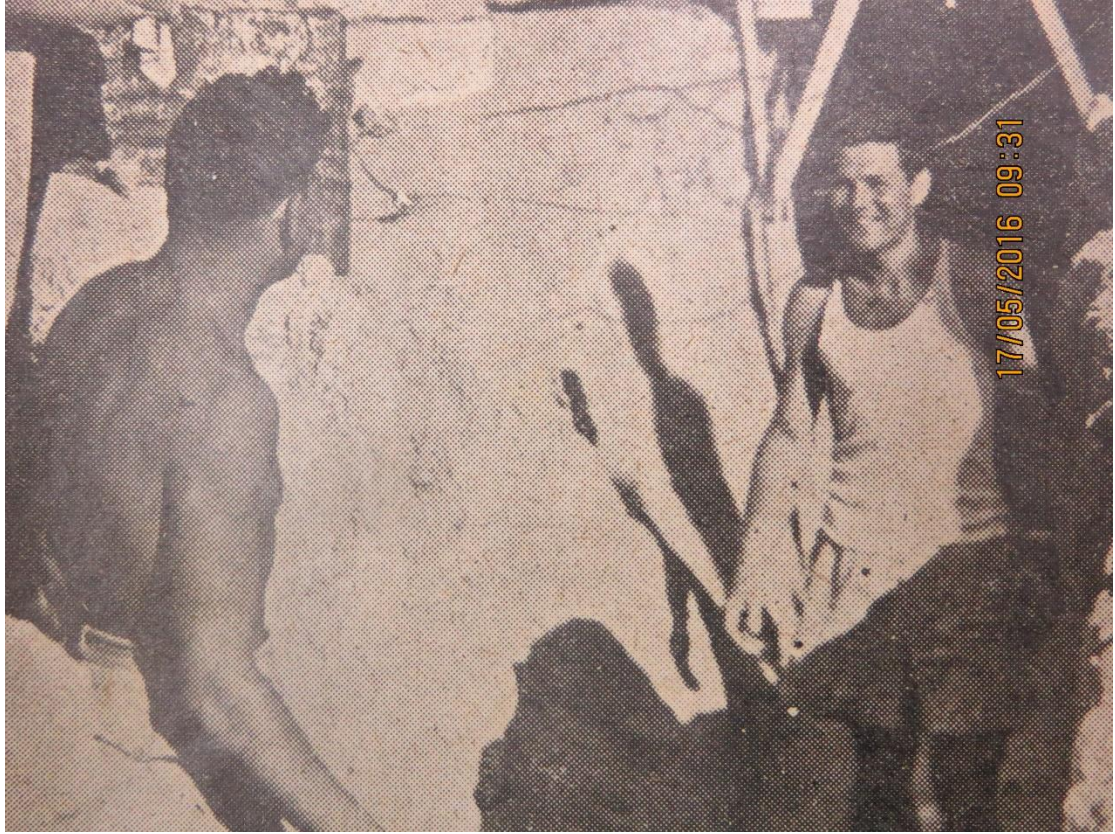
איור 10. שער עלון "בחברה ובמשק". עלון זה יצא לאחר ההתקפה, והשער העצוב מבטא זאת. באדיבות ארכיון נירים

איור 11. בית הביטחון ההרוס. באדיבות ארכיון נירים

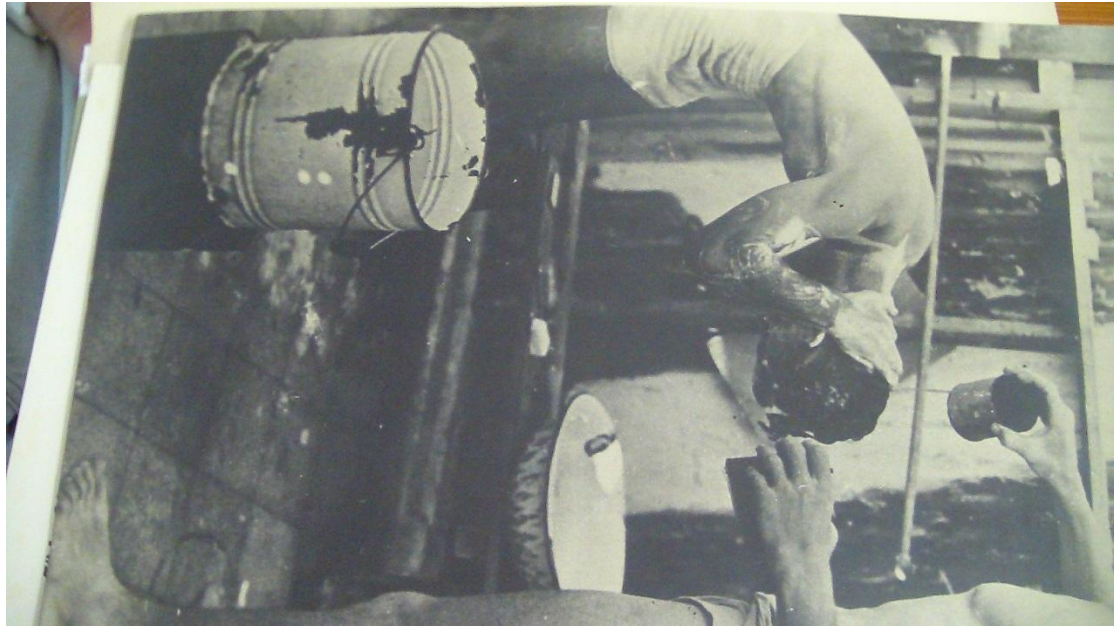
איור 12. דגנור כמוצב. באדיבות ארכיון נירים

איור 13. בפתח הבונקר בנירים. באדיבות ארכיון נירים.

איור 14. החיים בבונקר. באדיבות ארכיון נירים.

איור 15. מקלחת במשורה בדנגור. מתוך אלבומו של חיים שילה.

איור 16. טנק המים המדופן. באדיבות ארכיון נירים

איור 17. שחזור מתקן המראות שהכין אלישע קלי המוצב כיום בבית המגן בקיבוץ נירים.

איור 18. המרגמה המשודרגת של נירים. באדיבות ארכיון נירים.

איור 19. הכנסת התנור לבונקר. מתוך אלבומו של חיים שילה.

איור 20. "הבית הלבן" בח'רבת מעין. המבנה הוקם בתקופה המנדטורית ועם המעבר לנקודה זו השתמשו בו חברי נירים והפעילו את הבאר שבסמוך לו.

ביבליוגרפיה

מקורות ראשוניים:

ארכיון נירים

ארכיון צה"ל

ארכיון ציוני מרכזי

עיתון "דבר"

עיתון "הצופה"

עיתון "מעריב"

עיתון "על המשמר"

הסרט "יומה של נירים". הפקה: קיבוץ נירים ואולפני הרצליה של מרגרט קלאוזנר. תסריט ובימוי: מנחם שובל, 1966.

הסרט "הקרב על דנגור". הפקה: דליה גוטמן. תסריט ובימוי: יהודה קווה, 2012.

ראיון אישי עם מר חיים שילה, 25/4/2016, קיבוץ נירים.

ראיון אישי עם מר קובי אביעזר, 25/4/2016, קיבוץ נירים.

מקורות משניים:

גבעולי ש', סיפורי חי, בהוצאת המחבר.

מוריס ב', 1948: תולדות המלחמה הערבית-הישראלית הראשונה, תל אביב, תשע"ב.

תלמי מ', ישובים באש, הוצאת עמיחי, 1972.

(ללא שם עורך), נירים מול אויב, נירים, 1949.

Nasser G.A. and Khalidi W, "Nasser's Memoirs of the First Palestine War", Journal of Palestine Studies, Vol. 2, No. 2 (Winter, 1973)